Perekotypole, IUrko
Ekspropriiatsiia

PG
3948
P39E5
1916

From the Collection
of the late

JOHN LUCZKIW

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

ЮРКО ПЕРЕКОТИПОЛЕ

ЕКСПРОПРІЯЦІЯ

Оповіданє з революційних часів на Україні.

Ukrainian Publishing Co. — 2152 W. Chicago Ave.
CHICAGO, ILL.

Хто ще не є передплатником часописи

"УКРАЇНА"

Се є одинока національно-поступова і безпартійна часопись, що виходить кождого -:- Четверга в Шікаґо -:-

ПЕРЕДПЛАТА ВИНОСИТЬ:

До Канади на цілий рік	$2.00
На пів року	1.50
В Злучених Державах на цілий рік	$1.50
На пів року	1.00

В "УКРАЇНІ" знайдете цікаві вісти про теперішні події з рідного краю, як також з Америки, а крім того подає всякі наукові розвідки найліпших писателів.

Часопись "УКРАЇНА" не має на ціли провадити полєміку і сварку, а лише ширити просьвіту між українським народом.

Адресуйте:

"UKRAINA"

2152 W. CHICAGO AVE. CHICAGO, ILL.

Українська Видавнича Спілка "Україна".

ЮРКО ПЕРЕКОТИПОЛЕ

EKSPROPRIATSIIA

Експропріяція

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

Оповіданє з революційних часів
на Україні.

Ukrainian Publishing Co. — 2152 W. Chicago Ave.
CHICAGO, ILL.

і золоті бажаня про їх спільне житя »у двох«, далеко від людий — на хуторі...

О! скрізь було так гарно, чудово і любо! В такий ранок хотїло ся кождого любити, щось бажати, кождому хотїло ся все забути і тілько оглядати сю чудову красу українського ранка, та бажати людської щирости . . .

* * *

На невеликій прогалинї, серед густого лїса, зібрала ся купа молодих хлопців, узброєних чим попало. Де-які були з старими рушницями або револьверами, другі з шаблюками, а треті, що виглядали »по орлиному« та були і приодягнені як »заправські козаки« — мали за ретязями »бровнінґі«, та инші нові пістолї, були однак і такі, що крім чабанського ножа, жадної зброї не мали. Обличя во всїх були байдужі, сміливі і енерґічні. Де-хто сидів, де-хто лежав, але всї тримали в зубах люльки, або курили »циґари« з національного тютюну махорки.

Всїх їх, безвглядно на кляси, заможність або стан, з'єднала одна ціль, одна мета, один прапор, одна боротьба....

Вони знали своє українські революціонерами.

— Товариші! — роспочав один з них — вже час нам показати себе в роботї за увільненє нашої вітчини, вже час прислухати ся до розказів «Народної Оборони», що звертає ся до нас з проханєм і требованєм повести Чернігівщину дорогою повстаня. Невже ми, товариство, відстанемо від других? Подивіть ся, Київщина в огни повстаня! Харьковщи каз хвилює ся, жовнїри бунтують ся — тілько у нас все спить »сном блажених«. Невже ми не маємо сили або бракує нам хисту? Невже »боєва орґанїзація« Черниґівщини тілька здібна на то щоби бавити ся з дївчатами та уходити за гільтаїв та розбишак?

Невже наша, »Нова Січь« се гнїздо деморалїзації, безсіля і розгультяйства? Невже анї в одного з нас не з'явить ся шляхотної думки про спільну народну працю? Невже ми тілько для того офірували своє на і Полтавщина роблять те саме. На Херсонщинї страйки і бунти, Кавмолоде житя, щоби байдужно і безцїльно нищити час? Піячити, гуляти, і вистроювати ріжні дурниці ми могли-б єще лїпше прикриваючись »законом«, ми перейшли на »нелеґальне« житя для того, щоби працювати для свого народа, для того, щоби увільнити свою вітчину, для того щоби повалити сю многоголовну гидру — Царизм!

Панове товариство! треба діла, треба згоди, треба вчинків!...

— До праці, до праці! най живе Неня Україна! — лунали вигуки навколо.

— А справа поладнаєть ся тілько тоді, коли будуть у нас кошта. Станемо дійсно працювати і з'орґанізуємо селян. — Товариши! вже час подивити ся на діла серіозно, вже час дати собі звіт для чого ми »тут« жиємо, що нас зігнало всїх сюди, відкликнути ся на поклик народа і піти туди звідкіль чуєть ся гіркий плач скованої нашої Нені - України.

— Так! Се є правда! Товаришу, ми признаєм тобі право — говорили навколо.

— Перша річ, се нам потреба засобів, треба гроший. Коли будемо мати їх — все піде добре, роспічне ся діло, озброємо селян, завалимо їх «нелеґальною літературою» і проготовимо їх до відкритого бунту.

— Щож нам робити? де взяти засобів, де роздобути зброї?

— Єкспропріяція! се один вихід, се певні кошта — вибухло з вуст кождого.

— Добре панове, най буде і так! Хто знає »які проєкти що до сего. — Най скаже — закінчив свою промову правдоподібно отаман, бо виглядав найбільше поважний з них, був добре приодягнений і дуже добре озброєний. Він виглядав найбільше інтелеґентний з них всїх.

— Мені, приміром, жид Гершко казав — роспочав один — що пан Кандзюба продає тютюн за 20.000 рублїв...

Та що там тобі жид Гершко наплеще, — перебив того другий — у нас під самим носом колєктор державних шинків, або почта пана Т...а.

— Се правда! Товариші ми поснули і занедбали все — загомонїли инші: — пан Т...ко так осмілив ся, що посилає почту в супроводи тілько 2—3 стражників.

— Панове товариство! Супокойте ся — сказав атаман — най кождий викладає своє і другому не перешкаджає. Що до мене, то гаразд і до Кандзюби, піти, до него нема великої трудности — а нам на початках се потрібно.

Инші «екси» вимагають більше трудностей і нароблять великого галасу, коли тут обійде ся дуже спокійно. Ми повинні звернути увагу на пропозицію нашого товариша. Як що певно Канзюба гроші має, то і до него гайда.

Ви добре знаєте, що Центральний Комітет »Народної Оборони«

потребує помочи, а наш обовязок конфіскувати маєток богатих, для користи народної роботи.

Провокації нема чого бояти ся — жид побоїть ся, хиба по жидівському звичаю обманить. Ото-ж, товариши, рішайте! — закінчив атаман.

— Як у Кандзюби, то у Кандзюби — се байдуже, аби гроші дістати — загомоніла громада. На хвилю все стихло...

— Отже, панове, роздумаймо се діло, скомпануймо пляни, та і до вчинку. Але перше — хто має охоту іти? — спитав атаман.

— Я, я!... та всї! — на що питаєш?

— Дякую товаришам за їх готовність, але се за богато, я потребую товаришів з десять.

— Так, по жеребу, по жеребу!

— І се недобре панове — заговорив сміючись отаман — куди може піти товариш Рябоштан з «колеґами», коли вони навіть і убраня не мають, вони принесли до нас, коли пришли, тілько порожні жолудки, та ненависть до панства і царату. Я потребую чемних хлопят, котрі могли-б форснути перед «вельможним панством своїм вихованєм; там прецінь будуть »панночки«.

Навколо зареготали ся...

— Так, бери Івана Гулярку, він не відрік ся ще свойого шляхотного стану, та бере і Довганенка для супроти — реготали ся далї козаки.

Серед сьміху, жартів, та ріжних байок, почали вибирати »інтелеґентів«, котрі заздалегідь почали чепурити ся, крутити вуса, та оглядати ся навколо себе, наче-б дійсно думали в сю хвилю іти на баль.

Після виборів, отаман пішов з тими, що удостоїли ся чести бути в числї »вибранців« на послїдню нараду, а решта вилягла ся на мураві відпочивати. Де-які розійшли ся по лїсі, инші знова вели жваву балачку про сучасні справи.

— Отже, товариші, завтра вечером зберемо ся в селї Кладківцї — сказав отаман Богдан Пугач — визьмемо баркас тай спустимо ся по Деснї до Кандзюби — закінчив бесїду атаман.

— Гаразд! — відповіло товариство.

— А я ще сегодня роспитаю Гершка докладнїйше про сю справу, тай приобіцяю добрий »ґешефт«.

А тепер най кождий іде в свою сторону — куди хоче — звернув ся отаман до цілої громади — у неділю вранці збіремо ся знова тут, і ми вам оповімо про наслідки нашого діла. До побаченя, товариство!

— Щасливого поводженя! — відповіла громада.

— Тільки не дуже шалійте, панове - добродії, зоставляйте надалї ваші голови. Отаман з двома своїми товаришами пішов в гущину ліса. По хвилї громада стала росходити ся, тільки полишали ся ті, котрім було байдуже де бути, та ті, що поснули на аксамитовій мураві, вколисані соняшними промінями чудового «Українського Ранка».

А ранок дуже був чудовий!

Він, здавало ся, наче-б жартував над людською турботою, наче-б ганьбив ся над людським несупокоєм, наче-б питав їх »навіщо все то і на що?« — Наче-б хотів сказати їм: »дурнї, ви дурнї! для чого вам сей клопіт, чого вам шкода, чого ви бажаєте, на що вам сї мрії?»

Позирнїть тільки навколо, як то так гарно, як вас пестять соняшні проміння, як тішить повітрє житя! Лишить, нерозумні, все!...

Заколишить ся в обіймах сего ранка і він вас приголубить і хоть на хвилину забудете ви всю нікчемність ваших бажань, всю глупоту ваших турбот, всю безцільність ваших стремлїнь...

II.

На кінци села серед простірної клуні «свого» господаря, зібрали ся вже знайомі нам по першій главі пани - козаки. Знова сиділи вони собі байдужно, знову тягли з своїх люлек, або циґарок, знову реготали ся, але нишком, потиху, та чистили свою зброю. Взагалі вони хиба тим ріжнили ся, що були чепурнїйше приодягнені, та дуще озброєні. Всі як один були в синїх жупанах, та вишиваних сорочках; сиві шапки хвацько були заломані на бакір.

Недалеко від клуні на зеленій мураві у вишневім саду варив ся великий казан »каши«. — Коло него клопотав ся господар, його жінка, та бавили ся його діти.

Серед тиші вечера чудовим відголосом луна пісня молодої дівчини, доньки сего господаря.

А козаки прислухали ся до мельодиї »української пісні« і на хвилю майже забувались, зачаровані простотою мельодії а букетом чарівних звуків....

В клуні лежали вже знайомі нам — Богдан Пугач, та його приятелї: Шило і Довганенько. Їх одіж була така, як і у тамтих, тільки зброя була гарнїйшою: вони мали пістолєти - бравнінґи і рушниці - бердани. Сиві шапки якось горорізбно увидатняли їх смугляві обличя, та купи чорного волося на голові. Богдан Пугач був невисокого росу, але міцний і збудований, як дуб, широким раменам його позаздростив ся-б перший лїпший татарин. Шило також нїчим не відріжняв ся від него. Тільки хиба Юрко Довганенько був свого рода феноменом поміж ними. Величезного росту, з головою як казан, з товстим карком і вогневими чорними очима — він зразу ріжнив ся від всїх товаришів, се був дійсний прототип старих запорожців, про котрих селяни кажуть »вінець Божого сотворіня«. Коло них сидїв жид Гершко. Він був одягнений, як і всї жиди — в довгий балахон, жидівській »бриль« (капелюх), в патинках а довгі пейси і рижа козяча борода говорили ясно про його типічну породу. Його жваві очинята так і бігали навколо, наче-б бояли ся застановить ся довго на однім предметі, вони були у него розумні і хитрі.

Хвилево він злякано оглядав ся та нервово тремтів. Він був супротю до байдужних і сміливих обличїв, козаків, котрі розлягли ся тутки, як у себе на пасїцї.

— Ось, послухай Гершко — єсли ти тільки спробуєш нас завести в »халепу« то не сподївай ся і собї добра... Знаєш — у нас росправа скора — проговорив Пугач.

— Ой! вай!... Що ви панове, як мозна... Убий мене Бох!... Я сам бачив, як пан Кандзюба вчера дістало гроші. 20 тисяч карбованців! Ой! вай! вай!... Коби бідному Гершку хоть пару тисяч, воно було-б таке щасливе... воно було-б само пан....

— Отож, гляди! — сказав Довганенко і його страшні вогневі очи доказали все Гершкови без слів. Ся нїма погроза так вплинула на жида, що він став тремтїти цїлим своїм тїлом, а його боязлива фіґура стала єще більше заляканою.

— Ото-ж, розумій, коли ми візьмемо гроші, то тобі потручимо зі всього 3 процент, але коли нїт то вибачай! А за все то, ти мусиш допомочи нам шпіонажою і рештою дїла, де ми будемо потребувати твоєї помочи.

— Так, панове, мій Бох так!

— Та їди ти до бісу зі всіма вашими жидівськими богами — сказав Шило: — ліпше присувай ся до товариства обідати. Дайте йому ложку!

— О ніт! ніт! дякувати — мені треба йти.

— Коли так, не хочеш, то забирай ся до бісової мами, але памятай — гримнув Довганенко.

Жид низько вклонив ся і зник з виду, як мара.

— Ану, добрий чоловіче, неси нам кашу до клуні (стодола) та уважай, щоби ніхто з села не зауважив, бо як зверне увагу — то пропав ти, зашлють тебе »куди Макар телят заганяє« — сказав Богдан.

— Не турбуйте ся, добродії, сей куток в селї весь »наш«, але щоби бути більше забезпеченим, то я принесу казан в чистім вороці, а так само і самовар — промовив господар.

— От се і гаразд!

— І самовар?! — Сего вже я, бігме, не сподївав ся — говорив з великим задоволенєм Довганенко.

— Гайда, товариші, до обіду.

— Ходім....

І вони пішли. По кількох хвилях, коли все вже було принесено; каша стояла, самовар пихтів, хлопята з таким апетитом прийняли ся до їди, що навіть де-яким швидким дістало ся і ложкою...

Скінчивши полуднувати, всї полягали на сїно та і почали розмову.

— Слїдує вам, панове товариство, оповісти що ми не є цїлком безпечні тут — у нас під боком є не дуже приємні сусїди — сказав Пугач.

— А то хто? — спитали де-яки.

— Двайцять стражників, що роблять труси (ревізію) в де-яких хатах. Тож варто оглянути зброю та для власної охорони положити коло себе.

— То правда!

— А чи не позволите, пане товаришу — проговорив молодий і жвавий козак, стукнувши рукою по револьверу, пошарпати якого небораку та роздобути зброї?

Його очи так і блестїли відвагою і завзятостю. В очах його не можна було прочитати боязливости або нервовости.

— А то дійсно, панове! — почули ся де-які голоси, і очи в них заблестіли.

— Але-ж ні! Треба рахувати ся з наслідками, панове! Коли-б ми се зробили, то викликали-б всю біду на се село. Людий би здесятковали, многих заслали-б на Сибір, побили-б, скатували-б, знасильничали-б... Ні, панове, не в селї. На полю, з за збіжа, або в лїсї — робіть, але не тут. Сурово бороню — проговорив Богдан Пугач.

— Неможливо! — вибухло невдоволено з вуст кождого.

— Неможливо! — сказав і козак засоромлюючись.

— Тож-то, що неможливо! Сиди собї, »тихше води та нище трави«, або лїпше спи, то-ж і охолоне твоя горяча кров — сказав Юрко Довганенко.

— Панове товариші, не суперечайтесь, але лїпше подякуємо господареви, та поставимо варту а потім і на »боковую« — ляжемо спати. До вечера ще маємо зо 5 годин, є досить часу виспати ся.

— Хто вартовий?

— Грицько Оденчук.

— Добре! Пильнуй-же, товаришу, наші життя — сказав Пугач. Всї полягали. Зістав ся тільки один вартовий, котрий став коло дверий, операючись грудьми на рушницю.

По хвилї залунало хропінє десятка міцних грудий з висвистом та сопінєм, наче-б яка машина, що готова зараз рушати.

———o———

Чудова, безблакітна ніч роскидала свої таємні чари і обхопила землю, гори і долини, лїса і ріки в свої міцні обійми.

Торжественно кидає місяць свої лазурні проміня, блищать зори і якоюсь байкою зеленїє таємний лїс. По селу лунають пісні дївчат та парубків, котрі покінчивши свою працю в полі, в гучних піснях висказують свої радощі, горе, та мрії.

Тільки товариство ще спало. Вони давно вже позабували і такі ночі і пісні, і щастє...

Запроваджені недолею на шлях боротьби, вони відзвичаяли ся від всїх тих приємностий.

Єсли часом і відчувало ся їм гірке становище їх житя, так се була одна хвиля, хвиля безрадних вспоминів, а потім? — »Гуляй во всю!«

Вартовий все ще стояв, та здає ся і його байдужну натуру зворушили всї ті співи, що співав колись, всї ті радощі, які він мав, ту красну ніч в яку нераз шопотів: «люблю!» — бо думав довго, довго — і з свавільним жалєм підняв свою молоду голову.

— Гей! час вставати, товариші! Вже місяць виплив на середину неба. — Час і до діла! — Гукнув вартовий, гнївно зганяючи свої непожадані вспомини і мрії і усмішкою прикращуючи своє сумне обличе.

Першими повставали Пугач, Шило і Довганенко, за ними повставали инші, однак були і такі, котрих треба було розштовхувати, бо поснули міцним молодецьким сном молодости. Нарешті всї повставали. — Були напоготові. Чекали розказу.

— Ходім! — сказав атаман. І вони пішли.

— Боже помагай! Щасливого поводженя! — сказав з жалею селянин, виряжаючи своїх молодих гостей.

Спасибі, товаришу, за пожеланя, колись віддячимо!

Вони пішли навколо села тихо, понуро. Чи то зо сну так стало ся, чи може дійсно ся чудова ніч всполохнула минуле і щось далеке молодецьке найкраще, що було вже страчено, погублено...

— Чого похнюпили ся! — люто огризнув ся Довганенко — чи на себе, чи на других.

— Наче-б на шибеницю їх ведуть — додав Шило. Всї якось тяжко зітхнули та потрошки стали розмовляти, жартуючи один з другого — і так дійшли до Десни (ріка, що впадає до Дніпра).

— Іди, Юрко, пошукай баркаса (великий човен), та вибирай новий і простірний, а весла возьми у Хуторного — він обіцяв — сказав Пугач.

— Добре! — дай менї двох товаришів до помочи, то-ж ми його пригенемо сюди.

— Бери кого знаєш.

За кілька хвиль баркас причалили. Він був новий, простірний, добре засмолений. На нїм можна було-б змістити з двайцять людий. На щастє в нїм знайшли 7 весел: не було потреби іти до Хуторного.

Всї посїдали. Ударили весла, рівномірно підносячись і поринаючи — і баркас тихо поплив по Деснї, совгаючись і підскакуючи по малих филях ріки.

— Добрий баркас! Де ти його роздобув?

— У Чорнобая!

— Дуже добрий! А ну хлопці, налягайте на весла, бо трохі запізно вибрали ся.

Міцно ударили весла і жваво аж підскокуючи полетів баркас вниз по течиї.....

Та знова чогось смугляві лиця молодців зблїдли. Чи то їх місяць обляв таким непріязненим освітленєм, чи може вспамятали минулі часи, коли не раз їздили так само, але з дівчатами, без зброї і вільними.... Рівно поринали весла у воду, раптово взносили ся — і рівно різав филї баркас.

— Ох!... як гарно! — промовив один з них, що виглядав наймолодшим. Юрко зірнув на него, наче-б хотів його з'їсти, і проговорив:

— Чудово!!!

А ніч і правдиво була пишна. Що може бути краще української ночі та ще на ріці!

Коли все небо криєть ся міріядами зірок і вони дивлять ся в воду, як у свою люстру, блестячи і милуючись; коли соловії так чудно співають, на ріжні лади вицверенькуючи свої пишні мельодії, коли так широко, лагідно, так гарно навколо; коли думки несуть ся як рої молодих пчіл; коли хочеть ся любити ся, поділяти своє житя і упивати ся сею божественною амброзією сеї пишної, дивної ночі...

— А чи не гукнути нам якої пісні, панове-товариші? — сказав Гулярка, зганяючи зі свого лиця свавільний жаль, що найшов на него під впливом сеї ночи.

— Се правда, товариші, заспіваймо. А то понадували ся як ті горобці на дощ. А ну Юрко, зачинай... Ще не вмерла....

І гучний вигук українського народного гимна зірвав ся, відбиваючись тисячами голосів в побережних очеретах, кущах і лепіхах.

Сей гимн був гимн горя, страждання, гуркочущої посьвяти, призиву і надії. В його звуки вложили вони своє житя, свої мрії, свої бажаня. І він гуркотів все гучнійше і міцнійше льючись і переливаючись в ріжних звуках і нотках — то кликав, то реготав ся, то звивав ся від боли, то гремів скаженною ненавістю і пімстою в боєвій завзятости і маршу.

Добре, товариство! А ну — »Ой не шуми луже«, або »Морозенька« — і пісня за піснею лунали в повітрю пишної ночи.

Час летів непризначно. Вже на всході з'явила ся червона стежка, а небавком і весь він зачервонів наче-б відблеск величезної пожежи.

— Юрко! кермуй у лози — тут застановим ся. Налягайте на весла, товариші, бо на перешкоді »стріка« — крикнув Пугач.

І знова пурнули весла і знова підняли ся — і в мить зник баркас в густих лозах, а потім поплив по заводі Десни до піскового затону.

Козаки були у себе в дома.

— Витягайте баркас на беріг, та несіть »харчі« (їдженє), а ми тим часом розведемо вогонь.

— Гаразд!

По кількох хвилинах було все готово: баркас лежав на березі, вогонь був розведений і козаки прийняли ся куховарити. Було трохи вохко і цілі хмари комарів облїпили їх обличя.

— Ну і проклята мошка! Не дає і зітхнути навіть — так і пообсїдала... Се якась кара Божа!

Навколо пішла жартівлива лайка на кусючу комарню. Деякі прийняли ся майструвати собі ліжка з гіляків і листів, де-які пішли блукати по острову, деякі полягали коло вогню, стараючись димом відігнати комарів від себе. Всї чули ся задоволеними після тяжкої нічної роботи на веслах.

Небавком роспочала ся розмова, жартівливі балачки сміхи та гуморески. Кождий оповідав де-що цікавого зі свого житя, з минулого »леґального« стану. Зрештою варто сказати, що добра половина з них належала до передової буржуазної інтеліґенції. Богдан Пугач, по прозвищу «нелеґальному» — був сином заможнього шляхтича. Він кінчив военну школу, коли траґічна доля Російської Конституції (1905 рок.) відбила ся і на нім: — його за промови на зібранях і бунтоване салдат» — прогнали зі школи разом з иншими 12 товаришами. Їх «лишили прав воїнського стану», як говорило ся в «розказі по полку» і обернено в «первобитний стан», т. е. лишили права шляхотности (дворянства).

Потім він пішов до університету, де не побувши слухачем і одного тижня, зістав заарештованимй. Будучи певний, що хто вже раз попаде в руки поліції, вже ніколи не буде зістановлений в супокою, ото-ж він не очікував на суд і утік з тюрми, з того часу вже скінчило ся його леґальне житє і почала ся революційно - терорістична карера.

Юрко Довганенко був техник, засланий на Нарим (Сибір), але, котрому удало ся втекти звідтіля.

Гулярка гімназіяст з 8 кляси, «вигнаний» за політику. Шило народний учитель, пімстячий за звірське знасилуванє і смерть своєї нареченої, котру вони після нелюдского знущаня, засікли нагайками на смерть. Від того часу він систематично убивав стражників, зарублюючи кождого разу значок на деревляній ручці револьвера. Він казав, що його цілого житя не хватить, щоби «убийствами» відимстити ся за свою наречену. Кожда кропля крови її варта десятка царських посіпак. До сего часу на ручці його револьвера було зазначено десять нарубів. Се означало, що десять царських слуг вже було забито. Він ніколи не нападав на стражників з товаришами — завше сам. Він зникав часами на пару днів, товариші знали, що то він на полюваню і коли вертав, то вже можна було знайти нову нарубку на його револьвері. Він ніколи не хвалив ся, мало говорив, майже ніколи не сміяв ся, але по своїх «таємничих відходах«, коли вертав ся з новою нарізкою на револьвері — лице його сіяло, він сміяв ся і росповідав анекдоти, але се продовжало ім тільки один день. Він не був жорстокій. Про його говорили, що він і муху не убє, але нажене, тільки в пімсті він був безжалосіний... Решта з їх теперішних товаришів були робітники і хлібороби, котрих також несолодка доля пхнула на сей не дуже приємний шлях житя. Вони жили комуною, як брати і кождий не задумав ся-б положити своє житє за товариша. Таку дружбу хиба знає той, що жиє «нелеґально» і цінить свого товариша дороще всього.

Всїх їх з'єднала спільна пімста за знівеченє житя «братів - борців» і загальна боротьба за «землю і волю«.

Страшні і невигідні услівя їх теперішнього житя, зробили їх суворими і нечемними.

День і ніч озброєні, жиючи серед лїсів, перебуваючи ріжні небезпеки і невігідности, вони позабували шляхотні звичаї, вони стали дітьми природи, колючими рожевими квітами...

За веселою розмовою, говорять, «і день і ніч летить». Не натїшили ся досить гуморесками та жартами, а вже і каша зварила ся. Мовчки прийняли ся за їду: ціла ніч безперервної праці сплюндровала їх шлунки і вони їли з великим апетитом.

По короткім часї, коли вони вже досить «заморили» хробака, то знова роспочала ся розмова.

— Чи далеко ми тепер від Кандзюби?

— Та верст з десять буде, єсли не »згаком«.

— Знаєш, Богдане; що було-б дуже зле, єсли вода коло Кандзюби спала. Як ми баркас доженемо до берега? — сказав Шило.

— Єт! такі козарлюгі, та і баркаса не приженемо? А як козаки перетягали »чайки« »волоком« через порогі?

— Руками перетягнемо — сказав Гулярка.

Я говорю в тім понятю, що нам зазделегідь треба обговорити діло, а потім робити все по пляну. Ви знаєте, що пізно приїдемо, не дістанемо ся до панських покоїв, а ломити ся, значить напів зіпсути справу.

— Воно то так, але як рано поїдемо, то звернуть увагу на нас хуторяни, що мешкають вдовш ріки. Ви добре знаєте, що Чорнобай вже кинув ся шукати свій баркас і десь вже лементує і кричить. А стражники телефонами повідомили всї волости (ґміни), а ті людий. І з певностю кождий зверне увагу на таку компанію, єсли увидить нас. Треба і з сим рахувати ся також. По нас відкриють таке польованє, що і відпочнути не дадуть! І тодї нам і експропріяція не удасть ся і причинемо не одну ревизію межи селянами, а то і себе занапастимо — сказав Іванець.

— Треба думати панове! — сказав Гринеченко, хоробрий і дуже зимнокровний коваль, що пристав до революціонерів з «ідеї»!

Панове товариші, що нам страчувати — з голого як з святого... Коли шибиниця за плечми треба смілівість! Рушаймо з рана! Як який неборака підвернеть ся — кулю в голову... а як і нас положать — так невелика страта — сказав Гулярка.

— То є правда, товаришу! — сказали де-які — як так волочити ся, то лїпше який будь випадок: з пустого гаманця гріш не випаде! Поїдемо!

— Поїдемо, поїдемо!

Пугач нахмурив ся.

— Панове, час лягати відпочати — сказав він — а після сну і розмова піде лїпше.

— А ха! Правду кажеш, Богдане, — позіхаючи сказав Довганенко: — лягаймо спати.

— А хто вартує? — спитав Шило.

— Лягайте! я буду — сказав Пугач.

— Потім збудеш мене — промовив Шило.

— Добре!

Де-які полягали спати, де-які пішли купати ся, але по якімсь часї всї позасипляли здоровим сном молодости. Зістав ся один Пугач. Він ліг на траву і тисячі бажань, думок, нерозгаданих запитань хвилювали його істоту.

Він мріяв: він бачив вже свою «січ» з грішми, товаришів озброєних, селян завалених «аґітаційною літературою» — він бачив свій повіт в революційнім повстаню, навколо себе цїлі батальони повстанців, великі громади селян, що повстали бороти ся за свою вільність і щастє.

Все бігло у него, як малюнки в калейдоскопі: битви, ріки крові, страждання, страти, а потім, потім наче-б з туману випливав і ставав все яснійшим і яснійшим прапор найдорощої і наймілійшої йому нені — України, що розвивав ся на «потїху борців а на смерть ворогів», по цїлий Чернігівщинї...

Але мрії були мріями, він подивив ся на дійсність: — на напів голодних і обідраних «перших ластівок революції», на темних і несвідомих селян, на нелюдське полюванє стражників, на всю мізерію — і жалібне зітханє зірвало ся з його вуст...

— Ех, а що, як жид обдурив? — Що як у Кандзюби нема у дома грошей.

Він знова затих. По хвилинї його зір упав на товаришів, солодко спавших, на їх байдужні молоді лиця. Він задумав ся знова... Зітхнув, і озираючи ся навколо, крадькома, витягнув з за пазухи тайну свого серця — фотоґрафію своєї дївчини, тихо поцїлував він її і довго з жалєм дивив ся на неї.

— Люба Галочка — промовив він — чому ти дивиш ся на мене з таким смутком? Може тому, що став я суровим? Що не бачиш у мене анї лагідности, анї ласки, анї доброти? Тяжке житє положило і на мене свою печать. Тобі страшно зі мною? Голубко моя! То нїчо, що я проливав кров людську — то кров наших ворогів. Убиваючи катів просьвіти і свободи, я запомогав хотяй в такій спосіб свойому краєви. Я хочу вирвати його з під самодержавного, тиранського уряду. Я люблю мою Україну більше, як ті, що боять ся бачити проляту кров... Коли-б

ти знала, як бєть ся серце в моїх грудях — кільки ласкавости, любови і співчутя, навіть до ворогів, воно має. Коли-б ти знала, як воно відчуває нещастє і горе всїх пригноблених...

Але ми горді, наші чутя є замкнені для других. Ми міцні і завзяті, сильні і уперті. Наші високі ідеали не будуть осміяні і збещещені вашим непрошеним співчутєм. Геть від нас! Ви ніколи не побачите у нас ані жалю, анї слабости.

Ми будемо катами катів, а нас звіть, як хочете — для нас се байдуже!

Досить.... — і він схилив свою буйну голову на руки в тягостній журбі, і смутку і порішеню.

А навколо було так гарно, так весело, так радісно — був український ранок.

III.

Було коло полудня... Білі хмари плили по синьому небі. Душно і вогко. Пароплав пройшов повз тих лоз, де спочивали козаки, вже і рибалки не раз з співами проїздили в човнах, вартуючи свої «верші». Але помучені козаки все — ще спали.

На варті вже був Шило, а Пугач спав, вколисаний своїми мріями і майбутними плянами.

Нарешті козаки стали пробуджувати ся, протираючи заспані очи і хучаючи скусане комарами тіло, де-які з них пішли купати ся до Десни.

Гайда, хлопці, купати ся! — сказав Довганенко.

— До ладу кажеш товаришу — сміючи казав Гулярка — підем! Може промиємо ту їдь комарів і станемо подібні більше на людий, а то дивись на кого подібний наш Юрко? — начеб попарив ся, так весь запух.

— Ходім, ходім — сміяли ся товариші і пішли купати ся.

По якімсь часі де-які покупавшись, пішли блукати по березі, зістали ся тільки вже знайомі нам: Шило, Пугач, Довганенько, Гулярка, та Іванець.

— Знаєте, товариші, задумане діло треба виконати обовязково, бо від него залежить все, що нам потрібно тепер: гроші, на громадянсь-

ку і революційну роботу, що-б не було, але сей «екс» повинен бути доконаний.— сказав Довганенко.

— Се правда, товаришу, але ніколи не треба спішити ся, бо як каже стара дідівська прислівка: «хто поспішить, той людий насмішить». Ось послухайте, що я вам пораджу — сказав Іванець — ліпше відложити на день - два, як зробити невчасно.

Ми мусимо відїхати звідсіля вечером, як стемніє, щоби ніхто нас не побачив і не звернув уваги. А єсли запізнемо ся, то діло також не загіне — днем пізнійше, днем раньше — се не зробить великої ріжниці. Повернемо тоді в Бокаївку, там свої люди, переднюємо, а на ніч і... заявим ся до пана з визитою.

Човен пустимо по течиї в жертву св. «Феодосію Черніговському», а тим самим і кінці в воду кинемо — подумають, що баркас вітер відбив, се буває часто, а ми тим скористаємо і направимо стражників в инший бік.

— Добре і ти говориш, товаришу, але памятай, що нове затримане на день, або два, се може сильно пошкодити нам: Кандзюба може відвезти гроші до банку. Ми мусимо се доконати нині! — сказав ришучо Довганенко.

— Най буде твоя правда, я не перечу, але як запізнемо ся, то що панове, станете робити — ломити ся в покої? Піднимемо цілий гармідер, а він зателефонує до волості (ґміна) і зараз пришлють стражників, а то і козаків, а тоді пічнеть ся полюванє...

— А для мене робота — сказав Шило і його чорні очи заблестіли вогнем.

— Ех, що там говорити — ми повинні не запізнити ся, треба не жаліти сил, наляжемо на весла і геть, як ластівки зникнемо з виду.... Чи не так товариство?... — спитав Гулярка, звертаючи ся до підступивших до него товаришів, які поприходили зі своєї подорожи по лозах.

— Правда! — гукнули завзято вони — добємо ся свого.

— Се не постанова, панове - товариство, треба напевно знати, що робити на випадок, як буде запізно. Не ломити ся, на правду, до будинку? По мойому, товариш Іванець пропонує добре, буде запізно, треба відступити на Бокаївку, — сказав Пугач.

— Ото-ж товариші, рішаймо зараз, щоби не було на місци жадної суперечки — промовив Шило.

— Моя думка тако-ж, що варто послухати мудрої ради товариша Іванця — сказав Гулярка, переконуючи.

— Гаразд! — гукнула громада — як буде запізно, повернеме на Бокаївку.

— А тепер товариші, час готовити підвечірок, бо бачите де сонічко світить — скоро і вечір прийде.... А там в «путь доріженьку» — сказав Довганенко — а про се досить суперечки і плянованя! Десна і ніч покажуть чи ми приїдемо вчасно, чи ні.

Козаки дружно прийняли ся готовити свою «саламату», або як вони назвали — «кашу» з котрої нараз була і зупа і каша і мясо і підливка. Взагалї яких пять ріжних страв в одній — «каші».

Важність підходячої хвилї — виконаня експропріяції, зробила їх більше спокійними і мовчаливими. Лиця стали серіозними і над всїма запанувала дума.

Кождий бачив важність доконаня сего вчинку і для того старав ся відповідно пристосувати ся до можливих випадків і звязаних з ними наслїдків. Вони не бояли ся за своє житя! Вони звикли бути готовими стратити його. Їх не лякала трудність сего дїла — кождий найменьший здобуток коштував їм много працї, вони все завойували тяжкою боротьбою.

А чи вдячна була їм за се суспільність? — Кільки сорому і ганьби приходило ся їм зносити за се і терпіти від всїх!

Суспільність бачила в «експропріяціях» злодійство, в селянських розрухах розбішацтво, а в їх смерти — заслужену кару. Уряд цара полював на них як на звірий. Захвативши їх живими стражники, інгуші і козаки знущали ся над ними як хотїли: Катували нагайями, підпалювали подошви ніг, рвали на головах їх волося на взірець скубаня щитини, бували случаї (як приміром в Київщинї) то сажали на кіл, або запихали в кишки рогачок і крутили, а нещасний реготав ся до смерти, а були і такі случаї, що з ними робили такі злодійські муки, що не можна навіть описати — капали воду на голову, аж покіль пукала шкіра, годували кізяками, онанїзували їх насильно і т. д. — але вони і сего не бояли ся і сміло ішли до борби...

«Вони вірили в то, що робили».

Вони любили бідного пригнобленого мужика (селянина) і старали ся йому допомочи. Вони знали його потреби і ішли на зустріч. Зато і ро-

зуміли вони один другого. Селянин і революціонер, се були вирази і протести спільних жадань і гніву. Вони були границею минулого (селянин) і майбутного (революціонер). Вони були два брати, близнюки, більше — се була одна людина, що вставала з довгого тяжкого сну, у котрої голова вже прояснила ся (революціонна інтеліґенція) але ногі заніміли, руки затікли (селянство) і вона починає росправляти і ростирати їх... Вечера скінчила ся.

Козаки переглянувши зброю зібрали ся гуртком і ждали розказу їх вибраного атамана, котрому вони давали неограничену силу навіть караня смертею, але на час тільки доконаня якого вчинку. Потім він був рівний їм приятель - товариш. Таким атаманом - диктатором вже довший час був Пугач.

— Спускайте товариші баркас у воду і все привидіть до порядку. Зараз будемо рушати — сказав Пугач. — А тепер збіремо ся до гурту та закінчимо нашу послідню нараду. Ото-ж товариші, ми їдемо доконати діло. Що воно за одно — кождий з вас добре знає. Які з ним звязані трудности — нікому не тайна. Можливо не поталанить нам і наш замах буде даремний; можливо дехто припадково і не поверне назад, можливо, що і всї загинемо... Для чого ми се робимо, те-ж кождий знає: не «з жиру», не для власної користи, як нам закидають ясновельможні дурні. Коли-б ми хотіли грабовати для себе, то нам не треба було-б ставати нелеґальними, ми могли-б се робити під омофором уряда, як се роблять всї инші буржуї не боючись, на воли і протектовані царським правительством.

Ідемо ми на сей вчинок, бо бачимо одиноку запомогу, бідному, темному і несвідомому селянинови, тільки дорогою пропаґанди і розрухів — а на се потрібні кошта. Нарід скований ланцами несвідомости є в руках чорної сотнї і попів, котрі власно не є учителями науки Христа, але «шпіонами охранки» і слугали жандармерії. Ми ідемо, бо хочемо хоть в сей спосіб прислужити ся національному відродженю України і вирвати її з рук московського уряда, ми ідемо пімстити ся за кривду причинену нашим братам, що сидять по вогких буцегарнях та казематах, що конають в Сибіри, та тратять житє на шибеницях. Ми ідемо, щоби здобути грошій на революційну роботу, а до сего тільки одна дорога — експропріяція.

Ми не могли іти на се діло суходолом, бо кожда дорога є в посіданю стражників. Ми мусіли відправити ся водою, бо вона стала одинокою дорогою для нас. Ото-ж уважайте, товариші, від доброго виконаня сего діла залежить все наше існоване і майбутня робота.

Тільки смілівість, відвага і братерська приязнь буде запорукою нашого успіху.

Тільки вони одні зможуть поконати всї перешкоди. Ото-ж най буде у нас правда і взаємна згода.

Нарешті козаки розмістили ся в баркасї. Знова ударили весла, знова тихій плескіт води — і швидко поплив баркас через затон помежи лозами на широкий простір Десни — а там підхоплений течиєю та міцними ударами козацких весел швидко поплив вперед.

Хто бував на ріцї вечером, той знає добре, яка краса, яка роскіш стелить ся навколо. Найбільше тодї коли пливеш коло високоог берегу, де міліони щуріків побудували собї гнїзда і з голосним ляскотом і співом лїтали коло них; коли бачиш густі лїси та одинокі хутори, що так роскішно розлягли ся навколо «начеб фантазією якого артиста на красному малюнку»; коли подивили ся на лїво — широка рівнина, кущі, лози та густі очерети, женуть худобу, лунають піснї підпасків та дівчат.

Подиви ся на право — червоний небозвід, наче-б море крові або відблеск величезної пожежі заливає околици.

Козаки плили тихо, поглядаючи на берег, але нечаруючи-ся красою природи, але приглядаючи ся чи нема де ворогів, що звернуть увагу на таку дивну подорож озброених хлопців. Береги то звужали ся, то знова росходили ся, а зелені гіляки купали ся в кріштальевій водї.

Соловії роспочали свої чарівні мельодії, «бугаї» (рід болотних птахів) гули, качки з крикливим кряченем лїтали в воздусї — і весь сей гомін лунав в повітрі, тільки якось душно, глухо, гармонюючи-ся з настрієм козаків.

— Повертай на лїво! Ми вже недалеко пана Кандзюби, ще якийсь час і будемо знати чи будуть перешкоди. Налягайте товариші на весла! Один, два, три!... Ну, що, як глубоко?

— Та, ще можливо плисти, незнати як далї буде. Коли-б так, як тепер, то за пів години і до Кандзюби в гости прибудемо.

— А тепер, товариші, ще пару слів, а найбільше до тих, що в перший раз ідуть «на діло». Заховуйте ся, як слід, чемно, уперто,

сміло, а головно щоби ваше поводженє з ними було людяне. Там будуть женщини — не лякайте їх.

Ми їдемо не злодійство учиняти, але конфіскувати панські роскоші. Не стріляйте першими, уживайте се тільки для оборони. Памятайте, що там будуть не стражники, але слабі, можливо навіть безоружні люди.

— Добре, ми так зробимо — відповіли товариші.

— А се що — сказав злякано один з них — наш баркас начеб зістановлюєть ся?

— Та виглядає так — похмуро сказав другий.

— Гей! застановить ся! то що біліє? Стій се міловина! Кермуй, Юрко, на ліво — сказав Пугач.

— А ну, не жалійте сил, панове, нагаляйте на весла, підганяйте баркас, товариші — бадьорив їх Іванець — швидче, а то запізнемо ся!

— Ух! не вистарчає сил, сказали мокрі від поту козаки.

— На зміну — скомандував Пугач — Юрко, Гулярка і Іванець на весла.

— Кепська справа, товариші, баркас суне ся майже по багну. А ну кождий по веслу та відштовхуйте ся... ну разом! Раз... Трохі ліпше, два! А ну разом — три!

І вони почали ся відштовхувати по грузькому дну ства, або ліпше калюжі, котра розливала ся аж до фільварку Кандзюби.

Діло не ішло добре — баркас ледво рухав ся! Козаки повибивали ся з сил, червоний піт лив ся з їх облича, але вони на се не зважали — остатні сили докладали, та шкода! — баркас цілком зістановив ся... Вже видко було світло у вікнах дідича, не більше двох гонів зістало ся до цілі їх подорожі, але навколо була тільки вода, та грузьке дно. Хвилину всї були в відчаяню.

— Товариші, ще кілька кроків — сказав Пугач — вперед!...

І знова схопили ся всї за весла, та діло ішло дуже тупо і поволї.

Пугач глянув на годинник, була одинайцята година.

— Як не доїдемо за пів години — пропав наш замах. Прокляті пани полягають спати — сумно сказав Шило.

— Я полїзу до води і буду вас пхати до берега — сказав Довганенко.

— Ти змокнеш!

— Ліпше я один, як ви всї.

І Довганенко скочив до води, котра була невелика, але дно було багнисте і грузьке. Він почав упираючи ся в дно ногами пхати баркас. Човен став досить жваво поступати вперед, увільнившись від такого тягару, як Довганенко, і під напором такої сили, яку він мав. Та недовго так було, стало ще більше мільчати а навіть і у такого силача, як був Довганенко, сили не вистарчало.

Було рівно пів до дванайцятої....

— Товариші, гайда до води, як змокнемо, то нічого!

— Най ясновельможний пробачає, що нанесем йому болота в покої — сказав Пугач. Козаки схопили свої рушниці і поскакали в воду.

Вікна в покоях дїдича були меньше освітлені, як перед тим, видко було, що мешканцї будинка лягали спати, а може навіть де-які вже і полягали.

— Товариші бїгом! Ще трохі і буде запізно! — гукнув Пугач. І десять пар ніг затупотїли по ставу, обризкуючи один другого з ніг до голови. Ще хвилина.

— Ось вже беріг! Але що се з ними? Вони стримали крок. Може ворогі де з'явили ся? Може сил не стало? Може злякали ся чого? Та нї! Се — світло загасло в панських покоях...

— А що-б ви луснули, даремна праця! — сказав Гулярка.

— А біс твойому батькови, та дїдови! Най їм мара приснить ся! Звідкіля така напасть! — сказав Довганенко.

— «Як сироті женити ся — то і ніч мала» — усміхнув ся Шило.

— Не тратьте гумору, товариші, за то ми вже коло фільварка. узнаємо все, розглянемо все, а завтра, тільки рукою подати — і у панів — сказав Іванець.

Сей бадьорий козак нїколи нїчим не зраджував ся і нїколи не тратив анї енерґії, анї сил. Він був дуже спритний до всього.

— Товариші, нинї невдача, а завтра буде успіх. Та розумно говорячи і нинїшне не пропало: розвідаємо все досконало. Очікуйте нас тут хвилину а ми з Іванцем оглянемо фільварок Кандзюби — сказав Пугач.

Він віддав рушницю одному з товаришів і скочив через горожу в усадьбу пана Кандзюби, а за ним Іванець.

Вони ішли тишком крок за кроком, однак пес почув «чужих» і голосно загавкав.

— Бачиш, жидовина про пса не сказав!

— А се важне!

— А подиви ся, товаришу, се чудово! Ми можемо з Бокаївки прямо з поля придти до фільварку. Єсли ми нині не зоставимо по собі слідів, то всьо буде гаразд.

— Але звідсіля є і друга дорога — сказав Іванець.

— А то куди?

— На хутор до Поливоди.

— Себто, через болото?

— Так! А потім лісами і до дому. Ся дорога о много коротша.

— А болото велике?

— Нє! з пару верствів.

— А глубоке?

— Не думаю, може місцями буде вода доходити попід пахі, але не більше.

— Ну, а тепер ходім. Цікаво-би знати кільки тут є стражників? — спитав Пугач.

— Се можливо розвідати у Крутька — він з нашим Шилом товаришує. Най піде Шило.

По хвилї вони були межи товаришами.

— А що? — спитали вони.

— Та що! Вже запізно, світло загасили, та і пес є — сказав Іванець.

— Отож, товариші, підем собі тихонько на Бокаївку, а ти Шило розвідай у Крутька про стражників. Ми тебе за селом зачекаємо.

— Добре! Я зараз буду назад. Він живе недалеко — сказав Шило.

— Добре, а тепер товариші, треба затопити баркас, щоби слїду по собі не зоставити — сказав Пугач.

Шило пішов, козаки відтягнувши баркас трохи далї, де було глубоко, пробили дно і потопили його.

Потім пішли тихою ходою на Бокаївку. Скоро їх дігнав Шило.

— А що — спитали всї — кілько поліцаїв є тут?

— Чотири стражників і пятий урядник.

— Та щось замислили вони робити — казав Крутько, бо вічно в розїздах. В Бокаївцї мусить щось бути, бо недавно Українцї побили «істинно - русских».

— Однак, товариші, підемо трохи скорше, бо до ранку вже недалеко, а дорога далека. Ми мусимо прийти туди у досвіта, щоби нїхто нас не побачив — сказав Пугач.

Дорога по якій пришло ся іти нашим козаком була по дощї покрита грудою і частими калюжами. Потомлені і голодні козаки мовчки ішли, спотикаючи ся майже на кождім кроцї. По обох сторонах дороги росло жито і тяжкі колося його на високій стерні колисали ся, як филї, на широкім необмежанім просторі. Козаки добре знали, яку важну ролю відграє в їх житю воно на випадок ріжнояких несподїванок — тож ішли тулячи ся до него.

І коли часами в де-яких місцях жито або пшениця переривала ся пасами ярини, то нервова дріж пробігала по їх тїлу і яко-сь свавільно вони прискорювали крок.

Козаки ішли, однак на лици і в очах кождого відбивало ся якесь недовольство і злість.

І який чорт поніс нас водою — перервав мовчанку Шило — бач, які трафили ся перешкоди. А в сьому не малу ролю відіграв і ти Богдане. Ти нам богато наговорив, про «небезпечність» подорожі «суходолом» і повів нас на Десну — ось тепер і любуй ся!...

— Знаєш, Миколо, менї по твоїй бесїдї трохи аж соромно стало за тебе самого.

Від иншого се почути, я міг сподївати ся, але від тебе, біг-ме нї! Чи тебе може дорога утомила, чи твій розум розмяк від води, бо, вибачай за слово, ти вже говориш дурницї. Невже тобі краще було пробивати ся помежи стражників і козачі пікети, здибувати ся на кождім кроцї з перешкодами меньшими або більшими, денервувати ся, а часом навіть і якого товариша стратити, або і всїм «влопати ся». Можливо, що для тебе було-б лїпше ти мігби прибавити ще з пару «нарізок» на своїм револьверї, убиваючи стражників і пімстити ся за свою любов, але для загального дїла се було-б шкідливим поступком. Однак, коли ти ро-

зумієш важність нашого діла, то повинен згодить ся з моєю, «уникаючо-по найменьшої небезпеки тактикою» і не перечити. А коли на то пішло! Коли я повинен слухати докори ваші від малої неудачі, коли ви бачите дійсну недбалість мою і неумінє виконати се діло, а до того я своїх обовязків не додержую, як слідує, то прошу вас, товариші, приймїть мою резиґнацію і виберіть собі нового проводар - отамана — сказав Пугач.

— Досить, товаришу, відповів на се Шило — я не сподївав ся, що ти будеш такий уразливий, що від одного мого слова піднимеш цілу історію. Та-ж се дурниця, вибачай менї!

— Нї, товаришу, се недурниця, далеко недурниця! Твоє се одно слово богато де-чого сказало... Ти зневірив товаришів до мене, їх, зломану неудачою, силу ти не підняв, а ще більше надломив, а невчасною критикою моєї тактики ти проголосив себе більше знаючим се діло. Ото-ж пропоную тобі будь нашим отаманом. Я перший подаю голос за тебе! — сказав Пугач.

— Агі! тю на тебе! Чи ти здурів — почав Шило — чи може хочеш, щоби я вилаяв тебе?

— Супокій ся, Богдане, не бентеш ся. Всї тобою задоволені, всїх ти підтримуєш, як слїд і де слїд, тактика твоя також добра — лїпшого проводара нам не потреба. А як ти образив ся на Шила, то і рахуйте ся в двох, а нас не зачіпай, а також повинен і се взяти під розвагу, що нетреба правди таїти, після такої дорогі спеціяльного гумору не можна мати.

— Отож пробачай йому і не бентеш ся — сказав Гулярка.

— А ви якого дїдька визвірили ся один на другого, агі! Ото нашли час! — сплюнув Довганенко.

— Тихо, товариші! наче-б кінський тупіт? — сказав прислухаючи ся Іванець.

— Звідкіль? — Я не чую! — насторожив ся Пугач.

І дійсно в віддаленю виразно почув ся кінський тупіт і ржаня. Всї прислухали ся.

— В жито! — скомандував Пугач. В міть всї тихо прилягли в житї.

— Будьте на поготові — тихо росказав він — коли нас зауважають, стріляйте тільки по мойому розказу, а коли нї, то най їх буде

троє навіть — не стріляйте! Кляну ся, що першою кулею убью того ослуханця — тепер я є диктатор.

Кінський тупіт все зближав ся, а нарешті визирнули з темряви сілуети людий.

Але то були ночліжники, котрі гнали коні на пасовиско.

Всї зітхнули легко. Зачекавши аж покіль ті зникли з виду, козаки повилазили з своїх притуловищ і знова пішли.

— Дуже добре, що ми почули їх і мали час сховати ся, вони незауважали нас, а то в противнім разї цїла околиця знала-б, що бачили озброєних людий, а до того ще прибрехали-б з купу, а тодї до нас і стражників, а то і козаків, або інгушів наслали-б — сказав Шило.

— І то правда в душу їх не влїзиш: може ворогі а може, то поїхали як раз наші приятелї — відповів Гулярка.

— А ну товариші, прибавляйте кроку, бо до ранка вже недалеко, але до села ще досить іти. Тільки уважайте на все, та прислухайте ся.

Чули що казали — у «Верхних Тополях» тепер недавно був трус і стоять там стражники, а перед досьвідком — се їх улюблений час блукати: як раз нарвемо ся — сказав Пугач.

Всї згодили ся з Пугачом і прибавили кроку. Але не пройшло і пів години від того часу, як вони зустріли ночлїжників — знова залунало кінське тупотінє, котре чуло ся вже голоснїйше і голоснїйше, видко що хтось їхав дуже скоро. Всї питливо подивили ся на Пугача.

— Знова ночлїжники? — сказали де-які.

— В жита! — скомандував Пугач і будьте на поготові.

В міть і всї сховали ся в житах, тихо прилягли, знова терпеливо чекали козаки з готовими ружницями, направленими на дорогу.

Почув ся кінський тупіт і брязкіт зброї.

— Стражники або драґони — шепнули один другому товариші.

— Пильно слїдкуйте з кождим їх рухом, будьте на поготові, чекайте на мою команду.

Кінський скок перейшов в скорий крок і з віддаленя почула ся досить виразно розмова стражників.

Деякі слова страчували ся і не долїтали до козаків, але загально взявши, можна було все розуміти.

— Та чорт їх відає, де вони ховають ся! Ся проклята шайка вже не дає менї супокою — говорив один видко урядник, межи страж-

никами — минувшого разу вже був я певний що їх злапаю, навколо обложили, по сему пішли загальні труси, арештували всіх і правих і виноватих, а сеї шайки не надибали.

А ми мали всї докази, що вони були там і вони були там, бо одного стражника знайшли убитого і як звичайно коло него картку: «Пімста солодка» — а се вже ясно було, що се робота Шила або Пугача. Як чорти вештають ся сї прокляті розбішаки, ось вже в наших руках, а подиви ся і зникнуть, як мара, та ще і наглузують ся над нами.

Пугач подивив ся на Шила, що був коло него і не пізнав його.

Очи блестїли у него як у вовка і він забув цїлий світ, скупив ся готовий убити тих, що скоро появлять ся з пітьми.

— Товаришу, що з тобою — сказав тихо Пугач, схоплюючи його за рушницю: — Чи не думаєш ти стріляти до них? Ти хочеш попсути нам дїло з «ексом»? Не смій сего робити, не кази ся! Прийде час і будемо їх знова лускати, а сего разу нї!

Шило опустив рушницю і очи його стратили вовчій огонь:

— Добре, я послухаю тебе, але ти не дав менї нинї нагоди пімстити ся за мою «сьвяту мученицю» — сказав він упавшим голосом.

— Не нинї тільки — відповів Пугач.

Дальше не можливо було розібрати, що говорили стражники, бо швидко погнали конїв і зникли в хмарах куряви. По хвилї козаки повилазили зі своєї схованки і усміхаючись пішли дальше. Тільки Гулярка не витримав і сказав заухвало по адресу до стражників:

— Дурнї ви, дурнї! Зачекайте, як ми свою справу полагодимо, то постріляємо вас, як куропаток.

— Ви знаєте, товариші, що менї здає ся — Сказав Іванець — що у Бокаївцї або був трус, або є тепер. Я готов заложити ся своєю головою з вами, що там є купа стражників або жандармів, бо не зпростася орава роз'їздить. Я певний. що вони поїхали з якимсь розказом до стражників в «Довгих Тополях«.

— Все можливо, приятелю, се тільки нам показує, що ми повинні бути дуже обережними, щоби і себе не закопати і других не довести до якої біди. Підем скорше, щоби завчасно дійти до села і не звернути пічиєї уваги на себе — сказав Пугач.

— А я ось що скажу — сказав Гулярка — давайте бігом, хто кого випередить.

— Гаразд і се! Ну так навпрушки! — крикнув Пугач і побіг. За ним побігли і товариші. Та се було не легко. Всї чули ся страшенно умучені, ногі підкошували ся, в голові шуміло, тїло було начеб обляте оловом і давило своїм тягаром. Голодні і умучені вони бігли невіддаючи собї звіту, бігли з мучаючою думкою скорше добрати ся до села...

Хвилево, коли дух забивав ся, вони убавляли крок і тяжко дихаючи, зітхали.

— Ну, товариші; вже недалеко, а ну ще! — кричав Довганенко: а ну хто мене пережене — Гулярка! Пугач! таж ви легчі від мене... а ну... а ну....

І козаки бігли без передишки, бігли аж повіль хватало сил, мовчаливо, напружено і тільки тяжке зітхане говорило за них, що се їм коштувало....

— Досить! Можна і відпочати — сказав Пугач — ми вдома!

— Ух! — зірвало ся з вуст кождого зітханя вдоволеня і супокою...

— Зачекайте мене тут, товариші, а я зверну ся до господара, за хвилю буду назад. Ви присядте на траву, та відпочивайте тимчасом.

Козаки кивнули головами і вилягли ся на траві.

По кількох хвилинах прийшов Пугач з Гаврилюком (так звали господара сего подвіря) весело, але тихо розмовляючи.

— А ну, товариші, гайда до клунї (стодола) спати. А хто хоче най іде мити ся, та незабудьте причепурити ся, бо в день побачите красуню, доньку дядька Опанаса. Хто голодний — також звертайтесь до дядька Опанаса. Кавалок хлїба, та кусок доброї солонини з часником добре направлять ваші шлунки — сказав Пугач.

— Господи! та де вас біда носила? По болотї чи що? — питав здивований господар.

— Ох! то дурниця, товаришу, де були, тепер вже нас там нема... От що, дядьку Опанасе, єсли ласка твоя, ти нам перед полуднем навари «каші», та повартуй, будь ласка, тепер нас, бо ми помучені шаленно і заснемо мертвим сном.

— Добре, добре! мої приятелї — говорив селянин — і я і жінка і дїти, цїла наша фамілія житя свого не пожалїємо за вас.

— Дякуємо, дякуємо, приятелю! Отож нас зараз нїчого не питай, не дивуй ся, але скорше веди спати, бо бачиш, що ледво на ногах стоїмо, коли відпочнемо — тодї все росповімо про нашу подорож.

— Голубята ви мої, діточки дорогі, кільки ви витерпите в житю своїм, і все то за нас сіромах, сердечні ви... бурчав старий Опанас собі під ніс.

— А що стражників богато тут? — спитав Іванець.

— Та де там — доброму молодцеви на хвилю роботи: всего пятеро — сказав дядько Опанас.

— Ну, тож добра ніч вам — сказав до него Пугач.

— Дай Господи! Спочивайте собі на здоровлє.

Нарешті всї розмістили ся по клунї, нерозбираючи ся і не миючи ся, полягали на сїно — і в ту саму хвилю залунало хропїнє десятка козацких грудий, тільки «чепурний шляхтич» — Гулярка не звертаючи уваги на смертельне умученє, умив ся і чесав ся, приглядаючись починаючому ся ранкови, що переливаючись кольорами — золотив ся на всходї пасками ріжнобарвних хмар.

IV.

Високо вже стояло сонце, коли проснули ся козаки. В садочку весело трескотїло огнеще, на котрім варив ся добрий казан каші для «гайдамаків». Недалеко гудів самовар теж призначений для гостий і стояли копики і шклянки для питя. Козаки піднесли свої голови з сїновалів, зирнули один на другого і весело зареготали ся: — не даром ми дядька Опанаса напудили — сказав один з них.

До їх сміху прилучив ся і сам господар зі своїм сином, котрі в ту хвилю увійшли до клунї.

Та і не можна було дивити ся на них без сміху. З ніг до голови вони були засмаровані болотом. Чоботи були виброхані в водї і порудїли, убранє задріпане і місцями навіть подерте; засохшу грязюку можна булоб знайти навіть на ковнїрах жупанів. Обличя їх запухли від кусаня комарів, а від безсонних ночий під очима висїли синї міхури. Потягоючись і чухаючись вилазили козаки з своїх логовищ, веселї і в гуморі, добре відпочивши, вони чули ся цїлковито задоволеними і їх неугомонний язик почав плести байки та несенитницї.

— Панове товариші, ви виглядаєте тепер такі красні, як безрогі підчас дощу — сказав Гулярка.

— Та і ти, митий, не лїпший, коли-б тепер тебе побачили «твої

шляхтянки» — то з певностю закрутили-б носом на свого «бувшого готового до услугів» — кавалера — кольнув його Шило.

— А покажи свою пику, Юрцюню, — звернув ся Гулярка до Довганенка — ой, лишенько, що то за прихороший козак!

Навколо зареготали ся при послідних словах Гулярки.

Юрко вилазив з під сіна, як мідведь з логовиска, підносячи на своїй постаті добрий оберемок сіна. Після його тяжкої роботи в калабані коло пана Кандзюби і тяжкої роботи на веслах, він дістав сеї ночи тяжку трясавицю, котра заставила його шукати притуловища в глубині сіновала.

Його ціла постать з заспаними очима з набубнявленим обличем і мідвежими рухами, викликала шалений рогіт серед товаришів.

— Чого вискалили ся, агі! — удаючи з злостю, а дійсно добродушно сказав Юрко, позіхаючи на цілий рот.

— Чи добре спочивали, панове товариші — спитав господар своїх дорогих ночлїжників.

— Чудово, дякуємо! — заговорили козаки в один голос.

— Дуже вам красно дякуємо, най вам пан-біг заплатить, та поможе віддати Ганну за доброго чоловіка замуж — сказав Іванець.

— Дякуємо красно, спасибіг за добре слово.

— Панове! — крикнув Гулярка — висватаймо Ганну для нашого Юрка! Чим він не молодець? І красний і пригожий, та і силою і здоровлєм пан-біг не обідів, перша - ліпша худобина йому позаздростила ся-б: Памятаєте, як він віз витягав з болота сам, коли двох конів не змогли сего зробити? Ну, ну не соромся-ж та підійди, най налюбуєть ся на тебе твій будучий тесть.

Сміяли ся всї — і товариші, і господар і навіть сам Юрко, згінаючи, то виправляючи свою великанську постать, що горорізбно ріжнила ся від звичайних фіґур його товаришів.

— Чому-ж бо ні! Красний молодець, коби тільки Господь Бог післав житя та здоровлє, а як здобудемо волю та землю, а то вже майже нема на чім робити, — то най Господь благословляє, коли буде любов та згода межи ними.

— Ліпшого господара і не знайдеш — се сила а ні чоловік! — Вінець Божого сотворіня — говорив селянин зачаровано глядаючи на Юрка.

— А що дядьку Опанасе, чи були в вашім селї труси? — спитав його Пугач.

— Та були, матери їх ковінька, чому-ж би не були. З десяток людий арештовано а з ними і Гринчука.

— І Гринчука?

— А так! А ще як катували його стражники, страшно було і дивити ся — живого місця на тілї не зостало ся, ледво на смерть не засїкали. Вже не міг іти, повезли його до тюрми... Богато народу посїкли.

— А у вас трус вже був?

— Нї ще, Пан Біг милував, хотяй Грицьку трохи попало від стражників, але ще не було трусу. Та думаю, що мене не мине він. На послїдних «волостних сходах» становий пристав що-сь дуже косо поглядав на мене, коли говорив про «Крамольників - революціонерів». Всїх лаяк і ганьбив і обіцяв ся небавком приїхати знова і зробити поголовну ревизію і екзекуцію.

Все — казав — знищу, всїх «крамольників на Сибір зашлю», «всїх перекатую! повішу!...» — А тут старий Охримчук не витримав тай каже до него: «над кім, ваше благородіє, будете правити, коли нас всїх вишлете на Сибір? А для нас єднаково — гіршого Сибіру вже не треба, як ми маємо. Може в Сибіру, хотяй землю дістанемо, котрої тут не маємо, а сонїчко Боже скрізь єднаково світить: і на Сибіру люди живуть, а тут вже скоро прийдеть ся з голоду умирати, як пани заберуть всю землю«. — Пристав подивив ся на него таким чортякою, що ми всї здрігнули і подумали: пропав старий!... Однак пристав переміг себе тай каже до старого: «ще і тобі землї?... стоїш над домовиною — а також соціяліст! Три аршини землї дістанеш і без того...»

— «Нїхто не знає — казав старий — коли і де кого смерть чекає, дороги Господні незнанні«. Хотів він, здає ся і столїтного діда Охримчука заарештувати, та видко посоромив ся старого чіпати, а тільки сказав:

«Нужно і тебя записать, будет на память, скотина!» — і відїхав. Коли-б тільки не принесло їх ще нинї, бо чогось «буцигарники» наші запвендяли та і «істинно - русскіе» щось з підвисшенним духом ходять — се не к добру! Вчора стражників з двайцять переїздило через наше село, а потім подїлили ся на гуртки і поїхали на всї сторони, на другі села.

— Де-яких з них ми у «Верхніх Тополях» зустріли — сказав Гулярка.

— І вони вас не побачили? — спитав господар: — як то Господь - Бог вас виратував.

— Притаїли ся в житах покіль вони проїхали.

— Слава тобі, Вседержителю! А чи знаєте, що через вашого Рябоштана ледви не засікли Гуся.

— Як так? — спитали схвильовано всі.

— Гусь його переховував у себе, та Одинець спостеріг його і доніс. А тоді до него, як нагрянуло стражників, ой лишечко моє — тьма тмуща і ціле подвірє заповнили. Але-ж і били його, сіромаху, жаль брав дивити ся на него! били і нагаями і рушницями, топтали ногами, товкли його лицем до землї, скервавили до непізнаня.

Один тільки Пан Біг відає, що він витерпів, від тих буцигарників. Вони все допитували ся, де сховав ся Рябоштан, а Гусь все своє до них: «відати — каже — не відаю, знати не знаю; моя хата з краю.»

Так і не помогло... Все подвірє сходили, всю огородину витовкли, збіже збили кінськими копитами, але нічого не знайшли. Стали тоді збійками роспитувати жінку та дітий — і від тих не добили ся жадного товку. Попало трохі і Вареницї — тому за дітий.

— Як так?

— Та так! Зробили трус у него і як звичайно, нічого не знайшли — се зробило їх скаженними. А тут, на лихо, десь з'явив ся 6 лїтний Івас — ну, що дитина знає, затямило своє і говорить: «буцигарники, буцигарники».

Урядник з перекошеним від злости лицем схопив хлопця за руку, потряс його так, що дитина ледви Богу душу не віддала, та і питає: «а хто тебе, сину, сих слів научив?» — але мудра дитина відповіла, що сама научила ся, на вулици. — Урядник знова питає — «твій тато і мати, певно є соціялїсти?

— «Нї — каже хлопчик — мій тато хуліґан, а мати «істино - руська», тільки я з Манькою «люцінери...» Скаженїлий урядник, як кинеть ся на батька, так ось чому ти вчиш дитину, та як почав махати нагаєм по чім попало, по лици, по голові, по спинї, живого місця не зостало ся, побив також і жінку, котра була вагітна, дістало ся і Іва-

спку, що гнівливо кричав на него: «буцигарнику, не бий татка з мамкою» і прикривав їх своїм маленьким тільцем.

— Песя кров! — промовив Юрко потираючи очи, наче-б їх заморушив. Всї мовчки стояли, та пильно дивили ся на селянина, ловлячи кожде слово його оповіданя. Тільки похмурі лиця та блиску чі очи говорили про її думки... Хотїло ся в нелюдський спосіб пімстити ся за все глузоване і знущаня царських опришків і посїпак.

Як раз в сю тяжку хвилю увійшла красна молода дївчина і перервала їх розмову.

— Добридень вам, панове — сказала вона мельодійним, прекрасним голосом.

— Дай Боже щастя, красуню! Дивись Юрасю, що то за пишна рожа! Такої кралї пошукати.

Не одному вже видко парубкови скрутила голову, а ми її сватаємо за тебе, Юрцю! Нї, нї! Не тобі пара, ти до неї і в підпаски нездалий — сказав Гулярка, любуючись її прекрасними клясичними рисами лиця і стрункою гнучкою постатю, з котрої так і просили ся пишні форми тїла, котрім позаздростилася-б і сама Венера Милоська.

— Годї вам глузуватися з простої мужички, сказала червонїючи, як маківка, Ганнуся.

— Не сороміть, панове, моєї донечки, бо бачите, як вона роспалила ся — ще згорить — казав старий господар, сьміючись.

— Тату, хочь ви не глузуйтесь надімною, — казала майже плачучи бідна засоромлена дївчина.

— Біг-ме! я чую якусь кольку тут під ребром — казав Юрко, показуючи на серце. А сю кольку спричинила ся красуня і як я умру хто-сь буде винуватий — казав він, пригортаючись до Ганнусї все блище і блище: — Серденько моє...

Всї засміяли ся, а дївчина спорхнула, як пташка, нарікаючи на батька і на всїх за такі жарти.

Однакож по короткім часї вернула ся назад, несучи добру макітру вареників в сметані та в маслї і з коса поглядаючи на Юрка і лукаво підсміючись — видко було, що він її подобаєть ся.

— Знаєте, пане добродію — казав селянин, звертаючись до Юрка: — ви моїй дочцї в око упали, бо щось вона на вас за богато дивить ся, та ще таким довгим та лукавим позіром, що я...

— Тату! — перервала його дівчина: — Не соромітъ, бо піду...

— Та їди, а тебе хто тут держить, тебе ми тут вже не потребуємо, добре, що вареників дістали.

— Ти піди лїпше попід волость та розвідай, що нового чути, а ми тим часом пообідаємо.

Ганна пішла. Всї посїдали обідати. Який-сь час чути було тільки усердну роботу челюстів, та сопінє козаків, що апетитно поїдали смачні вареники.

— А що, панове, коли ви прибудете до нас провести мітінґ? — запитав селянин.

— А ось як упораємо ся... відповів Пугач і почав докладно оповідати про деякі козацкі справи, а головно про біжучу...

— Се правда! — сказав селянин: — Кандзюба богач, але се дуже непевне, що він тримає гроші у дома, хіба незначні суми.

— Се і мій погляд — сказав Пугач.

—Грицю! — звернув ся селянин до свого сина, а піди на гостинець та подиви ся, чи нема якої новини, а заразом і повартуєш трохі.

— На вулиці мати з моєю жінкою — відповів Гриць, відтягаючись від розказу тата, бо цікава справа про експропріяцію була для него дуже інтересною.

— Не довіряю я бабам що мужеське око догляне — бабська переочить, або наробить крику з переляку, та ще і стражників напровадить на нас. Пійди, пійди, сину!

Грицько неохотно пійшов.

Вони роспочали говорити про дороги, якими найлегше добрати ся до Кандзюби, а потім по «ексу» втікати лїсами. Потім порішили втікати через хутор Поливоди — болотом.

— Пришлїть нам лїтератури — сказав селянин, звертаючись до товаришів — ми вже зібрали 20 карбованців, вибирайте найлїпшу, головно ту, що говорить за панську землю і за бідноту селян. Та порадьте нам, що робити з Одинцем, він всїх провокує на кождім кроці, жити добрим людям не дає. Порадьте, що зробити с сею галюкою?

— Та що робити? — дна орада: убити — сказав Шило.

—Дамо і йому раду — тільки зачекайте — на все прийде черга. Головно треба залагодити наші справи, а потім все піде як по маслу — сказав Пугач.

— А мій такий сказ — сказав селянин: коли в Ровчаку убили Дудку, а в Монастирищу — Владика, а в Іванівці — Хвидька — тоді зразу поліпшало.

— Не завше, добродію, добра така робота. Чи не памятаєте ви, які наслідки були по сих убийствах?...

Кільки трусів, арештів, знущань і навіть убийств товаришило сим подіям? — сказав Іванець: — ні! недобрий сей спосіб переконуваня хуліґанів і тільки в крайности повинні ми се уживати і коли услівя нас до того змушують, то треба брати ся до сего дуже обережно... Однак моє переконанє є таке, що терорістичні акти дійсного хісна не приносять, а крім того завше по такій пригоді уряд переслідує селян, роблять арешти, виганяють на Сибір і роблять инші насильства, а хуліґани стають ще більше жорстокими і пімстливими. Тоді кождий чорносотенець стає провокатором і наслідки бувають гірші як би шкодили десять таких, як Одинець.

Більшу вартість має загальний терор цілого повіту, а се можливо тільки тоді, коли ми будемо мати відповідні средства до того; хотяй в дійсности і се недовго проіснує, бо пішлють «карательную експедицію» і задусять все. Взагалі я в терор, як в спосіб борби з хуліґанством, не вірю. Свідомість селян — се є той терор для хуліґанства і чорносотенсьтва, якого жадна зброя і переслідуваня не зможуть знищити котрий нарешті повалить теперішній абсолютний стрій і насильства уряда — закінчив свою бесіду Іванець.

— Воно — то правда все, добре кажете, але-ж бо то вже страх шкідлива людина!...

— Біг-ме, я певний, що ціла громада радо понесе кару, аби тільки позбути ся сеї гадини... — сказав селянин.

Ще не скінчив він своїх слів, коли вбігає бліда і перелякана страшенно Ганна. Вона ледви промовила: «Стражники приїхали! — і затрясла ся цілим тілом.

— Що, що? де вони? — запитали схвильовано козаки — і кільки їх?

— Справник з приставом і пів сотни інгушів приїхали до волости і кличуть людий на громадський збір — вимовила нарешті вона.

— Пся кров! — засвистав селянин — коли-б не почали робити ревизію по хатах. Чи не бачив вас хто, панове, як ви ішли до мене?

— Ніхто! навіть пес не загавкав — відповіли козаки.

— Отже панове, послухайте мене — почав селянин.

— Ви, дядьку Опанасе ідіть до волости — перервав йому бесіду Пугач: — Грицько най майструє щось коло хати, а Ганна най щось робить в садку піля стодоли, як що стане ся, зараз сповістите нас. Добре, дядьку, Опанасе? А ми будемо вже на поготові угостити сих небораків, єсли вони нагрянуть на нас. А тепер ідіть і зробіть то, що я вам казав — закінчив Пугач.

— Товариші, єсли дійде до бійкі з стражниками, то відступати будемо до ліса, єсли-ж сего не зможемо зробити; нас окружать, тоді будемо очікувати, аж покіль вони самі на нас нападуть. Коли-ж вони нас заатакують, дамо до них сальву з наших рушниць, а потім вперед на них. Підносіть у ранених і в убитих стражників рушниці і амуніцію і далї вперед, без перестанку стріляючи до них, та добре цілячи ся. Таке привитанє їх з певностию огорошить, а ми, користаючись з їхнього переполоху, відступимо до Вербіцького ліса, розумієте? — сказав Пугач.

— Добре! — відповіли козаки.

— Я не буду вам пригадувати, що бити ся треба не на житє, але на смерть! Що живими не треба давати ся в їх руки.

— Се вже знає кождий, як добре тому буває, хто попадеть ся в їх руки... — говорив далї Пугач.

— О певно! ми знаємо вже їх шанобу — говорили козаки.

— Та хто знає: ще може пробємо ся через них, а єсли нї, то і вони узнають як дорого буде коштувати їм ся побіда над нами. Чи не так товариші, — запитав жваво Гулярка.

— Певно! ми їх приймемо з честю!

— А тепер давайте, панове, чай пити. Що буде — то буде, але з пустим жолудком шкода і на там той світ забирати ся.

— Рація! — сказали бадьоро козаки і прийняли ся завзято до чаюваня.

Однак під сею удаючою рівновагою і гумором горів огонь готовности в кожду хвилю стати до боротьби з стражниками і завзято боронити своє житє, а на випадок смерти дорого продати його.

Але не випили вони ще і по шклянці чаю, як прибігає до них жінка старого господаря, з плачем оповідаючи, про звірства стражників:

— Лишенько моє! Людий січуть! Двох забили або поранили до нестями — не відомо: понесли як мертвих до волости. Жінок і дітий, що плачуть за татами не милують: бьють нагаями. Галасують...

Справник лютує! Він розказав стражникам робити «по свойому усмотрєнію« — а ті з інгушами глузують ся над християнами...

Стражники, як скажені, літають по вулицям і стріляють з револьверів, лякаючи людий. Жінки плачуть, діти лементують, а вони проклятї регочуть ся...

Крадуть все з хатів, що їм потрібно: у Варки Гринишиної всїх качок позабирали. Петрова жінка сховала гусака аж до комори, але і там знайшли його и забрали. Боже милосердний, що то буде: світопредставленє... Справник пє у волости, та каже щоби до него дівчат приводили: «я — каже — не можу бути без прекрасного полу...» Тягнуть дівчат до него, тай ще найкращих: ціле село перепсують... коби хоть Ганни не знайшли...

При сих словах старої жінки, очи у Юрка загоріли ся вовчим огнем, лице зблїдло, закусив губи і його рука свавільно стиснула ручку револьвера.

— Діточки, ви мої — лементувала далї стара жінка — де-б менї хоч вас заховати. Святий отець Николай, спаси менї хоч сих наших оборонців... Але піду знова розвідаю, бо то цікаво, як все скінчить ся — говорила далї стара жінка і знова побігла.

— Товариші, чого ми будемо тут сидїти! Людий мучають а ми чай попиваємо... Підем! збунтуємо людність, постріляємо стражників... — роспочав Гулярка; та його перебили:

— А де Шило?

Всї зирнули навколо, а Шило счез. — То що за мара, куди він міг пійти — дивував ся Юрко — перед хвилею був і десь зник.

— Коли-б він не наробив якого клопоту, з него всего можна сподївати ся — сказав Пугач.

В сю хвилю раптово загуркотїли стріли — всї насторожили ся. Знова повторили ся, цїлий грім стрілив, крики, голосїня і кінський тупіт, котрий скоро перейшов в ґальоп.

— Товариші, здає ся, нас знайшли, будьте на поготові.

— Ходім в атаку, крикнув Гулярка — лїпше смерть на полю, як тут в стодолї, де нас перестріляють як горобців, або ще спалять. —

Ходім!....

— Цить, дурню! Чи маєш розум? — гнївно крикнув на него Пугач. — Почекай, прийде і на нас черга нападати, а тепер будь спокійним — вони не знають про нас!

В сю хвилю вбігла Ганна.

— Що? — спитали козаки, пильно глядаючи в очи дївчині. —

— Батька бють у волости. Пристав ганьбить його послїдними словами, тупотить ногами... Мати плаче. Пристав велїв бити його так довго нагаями, покіль він не виявить кого з селян.

— Ну, а батько?

— Хоч убийте — каже — я нїчого не знаю! На нїкого не можу сказати, бо не знаю. Надаремно ви збиткуєте ся надімною старим. Здає ся, що буде і у нас ревизія! Матінко Божа! що буде з вами... Може я як небудь переведу вас огородами ..

— Пізно дївчино! Іди знова на село, та як дізнаєш про щось нове — знова сповісти — сказав Пугач.

—Ну, що товариші?

— Добре! відповіли їх похмурі лиця і очи заблищали.

— Майте терпіня! — на все прийде черга.

— Добре! — знова сказали козаки.

Але в тім другім «добре» чуло ся і відчаянє і гнїв, і ненависть, і злоба до свого безсиля.

— Де Шило? — дивували ся козаки.

В сю хвилю прибіг переляканий Грицько і каже:

— Шило забив справника, пристава і тих двох стражників, що били тата; потім скочив, як чортяка на коня і стріляючи по стражниках на право і на ліво, став утікати, за ним погнали ся стражники, десь вже забили бідашного.

— Що!... Як то стало ся?

— Як раз коли піднесли стражники нагаї бити тата — зараз появила ся у вікні рука, котра і положила обох стражників стрілами з револьвера на місци. Справник схопив ся, але був такий пяний, що схопив фляшку заміст револьвера; в сю хвилю у вікнї появив ся Шило, лице його було таке страшне, що не можна було на него дивити ся: вискалені зуби були як у вовка, він усміхав ся, як чортяка... знова направив револьвер на них і забив нараз.

Се було так скоро зроблено і очивидячки при цілім зборі людий і стражників, що всї були як зачаровані, потім він скочив на справникового коня, знаєте того жеребця, що виграв першу нагороду на перегонах, махнув шапкою і стріляючи на обі сторони зник з очий. За ним кинули ся всї стражники, стріляючи сальвами, та де, справників кінь ніс його, як вітер. Не знати, чи зловлять...

— Куди він став втїкати?

— На Вербівські лїси.

— Нї, його вони не злапають, пригадаєте моє слово, сказав Іванець.

При послїдних словах вбігла Ганна. Лице було у неї, як у мерця, вона тремтїла цїлим тїлом.

— Що?

— Стражники!

— Кільки?

— Одинайцять!

— Де?

— У нас на подвірю...

— Іди собі, дївчино геть звідси, бо буде баталія. Їх одинайцять а нас десять, се не богато.

— Приймїть і мене, товариші, до себе — сказав Грицько — дайте менї яку зброю, най і я забью якогось буцигарника, бо вас буде за мало, коли ще інгуші та козаки приїдуть. Бо вже чи так, чи інакше замучать мене, як злапають, най лїпше умру з честю.

— Добре товаришу, вступай до нас — сказав Пугач.

— Нас меньше, але ми їх переможемо — сказав Гулярка — вони борять ся як слуги - наймити, а ми, як борцї за волю.

— Іди собі, дївчино, геть звідси — сказав Пугач до Ганни — дякуємо тобі за твою щирість, а наколи зістанемо ся живими, то ще раз подякуємо за твою турботу...

Залила ся слїзми дївчина і вийшла з стодоли.

— Ну, що Богдане? — запитали козаки.

— Будемо бити ся... або вийдемо побідниками, або умремо як борцї за вільність народа.

— Добре!

— Дорогі товариші! Попращаймо ся, покіль ще є час, бо хто знає, може не побачимо ся вже на сім світі.

Якусь хвилю тиснули вони один другого в міцних обіймах і чули ся тихі поцілунки приятелів спільної недоли. А потім знова вони стояли на своїх позиціях.

— Товариші! Уважайте на двегі. Коли появлять ся стражники, возьміть їх на ціль і очікуйте мого розказу стріляти. Уважайте, щоби жадна куля не пропала даром. По першій сальві, підем в атаку; підносіть рушниці у впавших стражників, бо вони мають ліпші, як ми маємо, і гай да до ліса. Єсли хто з наших товаришів буде поранений, помагайте йому втечи, але як смертельно, то най сам себе забє, або хто з товаришів поможе йому не попасти ся в руки катів живим.

А тепер прощайте! Пробачайте мені, товариші, коли я перед ким провинив.

— Пробачай і ти нам — сказали товариші в один голос.

І знова все затихло. Напружено носило ся в повітрю запитане житя і смерти, що могло стати ся дійсностю і гнобило своєю невідомостю і бажанєм проникнути в будучину тих, що очікували свою долю.

Раптово відчинили ся двері... Десять скритих смертий направили ся своїми сліпими очима на виновника перерваня сеї глумливої і напруженої мовчанки. — Рушниці і револьвери свавільно підняли ся до гори і... На порозі стояла радісна і усміхаюча Ганна...

— Вже поїхали — сміючись казала вона, навіть не докінчили ще трусу, як з'явив ся який-сь старший і вони застановили все і швидко поїхали на Вербівські ліси. Видко, що будуть робити облаву на Шила — щебетала далї Ганна — тільки тата дуже побили, ледви, бідні ноги притягли до хати... Коли-б ви знали, яка я втішена, що вони відїхали вже і вас не здибали, мене так і підмивало затанцювати козака, як вони виїздили з подвіря.

— Спасибі, дівчино, най тобі доля доброго товариша житя пішле — сказав Пугач.

Вона соромливо усміхнула ся та нишком так стрілила очима на Юрка, що той аж присів від радощів.

По хвилї до стодоли прийшов старий, блідий і з синяками на лици, його біла сорочка була скервавлена, спокійне і добре звичайне лице його було перекошено ненавистю і очи блестїли, як у вовка.

— Але Одинця все-ж треба знищити — сказав він з переконанєм і голос його зазвучав силою і ненавистю: — він нас всїх зажене або до гробу, або на Сибір. Коли ви його не знищите самі, то ми самі знайдемо средство на него, через него нинї все село перепороли, та і менї старому попало...

Потім він з любовію і потіхою став росповідати про Шила, як той геройські забив стражників і пристава.

— Навіть не писнули! Коли-б тільки він охоронив ся від сих буцигарників. Таж вони телефоновали по всїх селах, щоби Вербівські лїси обставили сторожою. І або живого, або мертвого знайшли Шила. Поранений справник обіцює від себе самого 2.000 руб. нагороди, а 5.000 руб. від уряду, хто тільки поможе злапати Шила живого або мертвого.

— Та де вони його злапають — сказав Гулярка — він каже, що так довго його не злапають, покіль він не забє сто стражників за свою наречену, а одного за себе: тодї каже і менї прийде «капут».

— Та і дійсно, він якийсь зачарований! Коли-б ви бачили, як по нім сипали кулями стражники, але коли-б хоть одна уцїлила, нї! Наче-б він тїла не мав — говорив селянин — то герой відважний! Його сегоднушний поступок нам пів села приєднав, а у хилїґанів, і душі видко в пятки поховали ся, коли таких «великих риб» убивають, то що буде з ними — «дрібнотою!»

— Товариші! — сказав Пугач — але нам треба звідси забирати ся, і то, як найскорше, бо ще нинї тут буде повне село стражників.

— Є, то правда — сказав селянин — вам конче треба звідси уходити.

Потім вони ще трохи говорили про «їх» важне дїло. Вечером, як стемнїло, старий Опанас відвіз козаків за село, а потім їм поміг добрати ся до Великих Тополїв, сховавши їх в сїнї, якого він навалив, на всякий випадок, цїлий віз. На другий день був торг у Довгих Тополях, то-ж він віз будїм — то на продаж. Старий забув про свої побої, скервавленє і сїняки, він горів ненавистю і пімстою.

Він не хотів поручити навіть свойому синови такої важної місії, як відвезти «товаришів», але взяв на свої старі плечі се ризиковане і відвічальне дїло. А також він хотів знати як скінчить ся справа з «ексом» у Кандзюби.

Грицько дуже просив «товаришів», щоби йому дали револьвер,

але Пугач катеґорічно відмовив се зробити зі взгляду на його дуже нервовий стан і злість, котра могла-б довести його до робленя «дурниць», що цілком не було на руку їм. Однак вони обіцяли ся йому в скорім часї прислати «добрий браунінґ» і се трохі заспокоїло Гриця.

V.

Нарешті, товариші, ми вже близько нашої цїли. Ясновельможний пан певно вже очікує несподїваних гостей — сказав Пугач.

— І прийме нас гостинно — усміхнув ся Гулярка.

Тепер, товариші, я роздам вам позиції, де хто мусить стояти, як будемо вже коло дому. Ти — Іванець, як найбільше обережний і спритний з нас, станеш на головній варті: нікого не випустити з будинку і сповістити вчасно, як буде, яка небезпека. До помочи возьми собі двох товаришів, котрі будуть помагати тобі пильнувати всего з надвору. Як се зробити — думай сам, а нам потрібно твоє добре вартованя. Ніхто не повинен втечи з будинку:—застанови такого не розбираючи на средства. Спочатку, безперечно, уживати треба средств лагіднійших але в крайности можна і зброї взяти ся, тільки не стріляйте! бо се зіпсує все діло. Кожлий вартівник повинен бути уважний і спритний В ваших руках знаходить ся житя всїх ваших товаришів, що будуть в будинку — сказав Пугач.

— А я вже думав, що ви нїколи не прийдете, аж наскучило очікувати вас — сказав тихий і жартівливий голос, вилїзаючого з садових корчів Шила.

— Шило! де ти взяв ся? - питали радісні голоси його товаришів, — ти здоровий? не поранений?...

— Як бачите! здоровий і міцний як столїтний дуб!

Радощам товаришів не було границї, всї з чутєм стискували руку Шила, а Юрко Довганенько, то поліз аж цїлувати його: — Приятелю мій дорогий — казав він — я вже хотів по тобі «панахіду» правити, а ти веселий і живий, як метеор з неба звалив ся.

— А де стражники?

— О, вони вже десь коло Дримайловки тепер, я їх здурив.

— А то як?

— Та так. Мій кінь летів як куля і для того я полишив їх далеко по заду, але я дуже хотів бути з вами і для того, скакаючи помім города-

ми схопив «чучало» — знаєте того «діда», що горобців відганяє від проса і соняшників. Коли я влетів в Вербівські ліси, то стражники були далеко від мене. Ото-ж я взяв, та і пристроїв «діда» на сідло, випровадив на дорогу і хотяй було дуже жаль се робити, однак мусів — ударив коня ножем в спину і кінь, як шалений рванув ся вперед... А я зістав ся в корчах приглядаючись, що буде. Стражники пролетіли мимо мене, як чорти, стріляючи по коневи і «дідови» сальвами, що ще більше додавало страху коневи — і він летів не доторкуючись землї, а я, зітхнувши легонько, закурив папіроску, та і пішов пішки за вами. Жаль менї тільки того бідного коня... — закінчив свою бесїду Шило.

— Молодець з тебе, Іване — сказав Пугач, зтискаючи його руку — але підем вже панове, бачите ми коло двору пана Кандзюби, пишні палати має, злодій!

— Товариші! Але поводити ся будемо дуже чемно, там є панночки, вони налякають ся... — роспочав Гулярка.

— Ха! ха! ха!.... — засміяв тишком Шило — блакітна кров заговорила — зразу видко шляхтича!

— Не зачіпайте його, він ще «новичок», не обтер ся межи мужицтвом, з часом і се перейде — сказав Юрко.

— Ну товариші, будьте спокійні, підходимо до будинку Кандзюби. Ще скільки слів, товариші, єсли пес загавкає, або буде кидати ся, то ти, Юрцю, його заспокой... ти знаєш як?...

—Пса вже нема — спокійно сказав Шило. — Я його вже супокоїв, тільки жаль було бідного... він не розумів, що служити у панів зле... і мусів упасти жертвою услївів... жаль його.

Товариші усміхнули ся.

— Але з тебе Шило, також особа — ти все зробив наперед: стражників здурив, пса позбув ся... молодець та й все — сказав коваль з задоволенєм.

Скільки хвиль шли мовчки, тихо, прислухаючись до всього. Вже скінчила ся ярина — вони вступили до роскішного саду Кандзюби.

Прийшли до веранди.

Серед густої зелені, обвита диким виноградом, артистично прикрашена кольорами ріжних цвітів, вона майже потопала в аромі і роскоші. Шкляні двері відкривали чаруючий вид в глубину кімнати, украшених богатими і дорогими меблями. Близько дверей стояла моло-

да і красна панночка. Вона кокетливо відкинула свої грубі і довгі коси і стала росплітати їх, по тиху співаючи яку-сь пісню приємним, чаруючим голосом.

— Товариші! але-ж то і красуня! — прошопотів Гулярка.

— Диви «на ловця — і звір біжить».

Зразу на своє наскочив, та ти ще не закохай ся! — буркнув Юрко Довганенко: — а то ще і дівча за для тебе треба буде «з'експроріювати», а то не так легко, як гроші — в землю не заховаєш.

— Се дійсно красна дівчина — сказав Шило.

— Панунця готовить ся до спаня, бачите убирає волосє. Ми, як раз в час прийшли — не налякаємо вельможних панів. Іванець з товаришами вартуйте вікна, щоби жадна людина не втікла з дому, а ми товариші до дверей! Всї на своїх позиціях? Готово?

— Гайда! — сказав Пугач.

Застукали до дверей.

— Хто там? — почув ся голос з середини.

— Від батюшки о. Андрія, лист до пана — проговорив хлопською мовою Пугач.

— Зараз! зачекайте!

Ляпнули клямки у дверий — і вони відчинили ся. На зустріч вийшла наймичка з ліхтаром.

— Ой, лишечко! — крикнула дівчина і ліхтар випав у неї з рук. Вона хотіла замкнути двері, та було запізно: з рушницями і револьверами в руках вломили ся они до покоїв.

— Руки в гору! без крику і голосїня... Не пробуйте втікати, бо кожде вікно і двері є вартовані. телефон перерізаний. Невиконанє наших розказів принесе вам тільки смерть — сказав грізно але чемно Пугач.

— Товариші! всїх мешканців покоїв стягніть до купи.

— Що вам треба від нас — сказала трясучись і пополотнївши панна, донька дідича.

— Що треба скажемо пізнїйше, а тепер не верещить і не крутіть ся як дзиґа, але сядьте собі тихо в кутку — грубо сказав Юрко до панни. Гулярка штовхнув його під бік, говорячи: — Поводись чемнїйше прошу тебе!

Той кивнув головою і сказав:

— Добре!

Та то «добре» скорше виглядало на: «та відвяжить ти від мене, бабію!»

Коли козаки вскочили до покоїв, вони першими злапали: дідичку, якусь панну, кухарку, покоївку і двох челядників. Їх всїх в одну мить заарештували і звели до купи. Новий порядок привернув в покоях Юрко, і він се зробив в самий примитивний спосіб: він «красномовно» підняв браунінґ і сказав: «Хто крикне — то послїдній раз!»

Очи його додали ще більше рішучости його словам і кождий, як загіпнотизований, мовчки сїв на крісло. До челяді, котра також метушила ся ще гірше панів, він сказав трохі ласкавійше: — «А ви чого, дурні, кидаєте ся, не бійте ся — та-ж і ми се робимо задля вас бідолак!»

Челядь трохі супокоїла ся, тільки баби ще від часу до часу всхлипували, та на се не звертали уваги: — «всїм відомо, що баба значить« — така вже її вдача: «або ревіти, або сварити ся«.

Дідич, його жінка, та матір замкнули ся в лїжниці, почувши, хто до них загостив. Вони засунули двері на засови і навіть забарикадували їх меблями.

Не було иншого способу до них дібрати ся, хиба виламавши двері, а се було тяжко зробити, бо вони були грубезні дубові, на сильних стальових завісах, як би спеціяльно зроблені, щоби охоронювати вхід до панської скарбниці. Козаки требували у пана, щоби він отворив двері, а він тільки зареготав ся. Товариші застановили ся замислені.

Панночки, котрі на початках кинули ся втїкати через веранду, тільки наїли ся страху: не успїли вони зробити і кроку до дверей, як звідтам визирнуло грізне обличе Іванця з блескучим револьвером направленим на них.

Вони відшатнули ся назад, зблїдли і безсильно сїли на софу.

— От, се краще — сказав Юрко — сидїть собі тихесенько і смирнесенько, а ще лїпше ляжте спочити.

— Що ви потребуєте від нас? Що ми зробили? Ви нас хочете убити? — говорили плачучи панночки.

— Не бійте ся, прошу Вас, і не турбуйте ся. Вам нїчого страхати ся. Чуйте ся, як у дома, і волею або неволею приймайте несподїваних гостей — сказав Пугач.

— Освободіть нас, не убивайте! — благали панночки козаків.

Пугач обернув ся: — Товаришу Юрко, заспокой панночок — єсли їм страшно дивити ся на наші обличчя — най обернуть ся до стіни!

— Добре! Я зараз!

Панночки затихли.

— Що ви потребуєте від мене, по що ви прийшли — обизвав ся дідич.

— Ага! — і ви, пане заговорили вже — давно-б так! — сказа Пугач — чого нам треба? — 15.000 рушлів, як ласка ваша, як «добровільну вашу датку на революційний рух на Україні».

— Ви хочете грошей? Ніколи! — покіль я живу, ви їх не дістанете прокляті грабіжники, уівці, я... я вас перестріляю як куропаток... — крикнув дідич.

— Ха! ха! ха! Красно дякуємо за таку шанобу. Побачимо хто кого.

— Товаришу — звернув ся Пугач до Гулярки — а ну, мерщій, принеси сокіру або лом, а я, чуєте, вельможний, посаджу вашу доньку коло дверей, сподіючись, що перша ваша куля в нас убє спочатку вашу доньку.

— Грошей з не дам — з скреготом зубів — сказав дідич: — Я роспічну крик, зроблю ґвалт... збіжать ся люде... і він з відчаяням кинув ся до вікна, але звідтам визирнуло усміхаюче лице Іванця, котрий зимнокровно цілив в нього.

Голос у дідича занімів.

— А то що з вами, вельможний, чому не роспочинаєте «ґвалту»? Чи не побачили ви якусь мару? — іронізував Пугач.

— Прокляті, навколо обступили... Грошей я рівно-ж не дам. Кажу певно, хоч убийте — говорив дідич.

— А ну, Юрцю, пробуй ламати двері.

Загукали глухі удари сокіри в визирункові дубові двері, ка се була досить тяжка робота, а часу шкода було марнувати.

— Товаришу — сказав Шило до Пугача — з паном легша буде розмова, коли він дістане кулю через двері.

— Чекай, ще поговоримо трохи з паном, така честь не завше трафить ся звичайному смертельникови — відповів Пугач.

— Товариші! покіль наш пан буде думати та раду радити з своєю жінкою, ідіть і зробіть ревизію цілого дому, але добре шукайте — на взірець поліції, та шпігів: — «яка плата, така і заплата».

— Ти, Юрко, стережи наших вязнів, а решта ідіть по покоях, може які непотрібні для панів гроші або зброю знайдете, а я тим часом забавлю пана шляхотною бесідою, бо певно добродій скучає, коли так раптово замовк.

Шило з товаришами метнули ся по покоях і виказали справдішний хист в ревідованю панських річей, вони виглядали як, правдиві шпиги: швидко відчиняли пакунки, скринки, куфрики, невідомо де знайденими ключами, а де браковало їх, умілою рукою виймали прибої, ламали замки або кинджалами підвалювали накритя. Послухайте моєї ради, пане — заговорив Пугач — відчиніть і віддайтесь на вашу ласку, лїпше для вас буде. Ваші кулї нас не злякають, двері нарешті зламаємо, втечи ви не можете, сподївати ся чуда, що вас спасе — дуже непевна є річ: шкода часу і вам і нам. Ми вже десь від вас мандрували-б, а ви спокійно спали. — Відчиніть!

— Ви мене уб'єте?

— Нї, ми тільки визьмемо гроші.

— У мене їх нема!

— Як нема, то і так підемо, тільки відчиніть, щоби ми і вас зревідували.

— Не відчиню, я не знаю хто ви!

— Відчиніть — тодї познайомимо ся, коли ви ще не роспізнали нас.

— Ви мене уб'єте!

— Фе! соромно, пане, так бояти ся смерти — ви-ж рахуєте ся шляхтичем, а шляхта колись була власно рицарскою, смілою і відважною. Не бійте ся, пане, ми не прийшли нікого убивати, бо єсли-би прийшли-б за сим, то вже давно-б убили-б вашу доню, а вона живенька навіть жадної образи не зазнала. Ми не розбійники, хотяй ви про нас так думаєте.

— Чим ви мене забезпечите, що мене не уб'єте?

— Словом чести!

— Се мала порука... — зірвало ся з вуст шляхтича свавільно.

— А коли так, — гнївно крикнув Пугач — то вибачайте! Товариші, до мене!

Всї зібрали ся.

— Рубайте двері!

Знова загуркотїла сокїра і глухо ударяв лом, підвалюючи двері, та знова без жадного наслїдку.

— Богдане досить бавити ся з паном. Під кулями він скорше заговорить — сказав Шило. — Стріляй!

Загуркотїло кілька стрілів. Панночки зімлїли. Гулярка швидко побіг до них, приніс води і... лагідно бесїдою скоро привів їх до чутя.

— Дякуємо! — сказали панночки.

— Прошу дуже! — відповів Гулярка.

В кімнаті до сховав ся дїдич, чули ся оханя і глухі крики. Небавком загомонїв голос дїдича, слабий і переляканий: — Так ви даєте слово, що мене не уб'єте?

— Нї, тепер не даю! Ідїть на нашу ласку — відповів Пугач. — Отворяйте, пане, бо інакше ми підложимо бомбу під двері і завалимо всї ваші палати...

— Ох! Боже мій! Я все віддам, що тільки маю, даруйте менї життя! Я вже і так ледво остав ся в живих від ваших куль.

— Тож обіцяєте, що не уб'єте?

— Пане! — сказав Пугач — на що вам наша обіцянка або слово! Та-ж се прецїнь, мала порука?

— Таточку відчинїть! Вони не уб'ють вас, вони добрі, чемні — заговорила, тремтяча трохи, донька дїдича, яко-сь дивно поглядаючи на Гулярку.

— Боже, яка вона мила в своїм страху — подумав собі Гулярка, і його взір з нїжностю упав на неї — ваша правда, панунцю, коли-б ви знали, що заставило нас піти сею дорогою...

— Що се значить? — звернув ся Пугач до Гулярки.

Той зараз-же замовк, урвавши бесїду.

— Панове, я відчиню, не уб'єте мене?

— Тодї поговоримо.

— Ради Бога!...

— Агі! який боягуз! Єсли ви не відтворите зараз, ми двері зірвемо динамітом!

— Ох лишенько! Зараз, зараз...

Почув ся гуркіт засовів і небавком двері відчинили ся.

Побачивши гурток озброєних козаків, дідич упав навколішки і благаючи, протягав руки, просячи о помилованє.

Жінки, бліди і тремтячі, приперли ся до дверей, і ледви стояли.

Револьвер і рушниця дідича лежали на столі навіть не наладовані. Пугач усміхнув ся.

Вставайте, добродію, чорт не такий страшний, як його малюють. Ви бачите перед собою не розбійників з великої дороги, а інтелеґентних людей. Отож познайомимо ся.

— Ми є українські революціонери - експропріятори «боєвої орґанізації». А тепер прошу вас сісти і будемо бесідували — сказав Пугач подаючи крісло.

Жінки кинули ся в обійма своєї доньки і внучки і довго не могли супокоїти ся, тримаючи її і цілуючи, заливаючись сльозами.

— По приговору боєвої орґанізації «Української оборони» — ви приговорені заплатити 15 тисяч рублів на революційні цілі. Прошу їх доручити і ми зараз відійдемо, пробачившись за причинений клопіт.

— Я таких великих грошей не маю, маю тільки 7 тисяч рублів, які і віддаю вам — сказав дідич, виймаючи з запазухі торбинку з грішми.

— А решта? — спитав Пугач, приймаючи гроші. — Я певно знаю, що ви їх маєте, бо сего тижня продали тютюн за 50 тисяч і отримали 15.000 готівкою.

— Правда! — сказав немало здивований дідич — однак ви всеж є зле поінформовані, бо я вчера вложив до банку половину грошей, оставивши для себе сих 7.000 рублів. Се поквітованє покаже вам, що я говорю правду — сказав дідич доручаючи книжку Пугачови. Пугач задумав ся.

— Ми ось як порадимо — сказав він до дідича. — Ми возьмемо в заклад вашу доньку, з певностю не зробивши їй жадної зневаги. Добре?

— Боже, що я чую, я не піду... нізащо! — переляканим голосом крикнула панночка і знова зімліла. Гулярка знова кинув ся до неї, при-

ніс води, роздобув десь кроплів до нюханя і небавком... цілком її супокоїв — вона сміяла ся.

— Дякую красненько! — зачервонівшись сказала вона, нагородивши його вдячним поглядом своїх чудних голубих очей.

Гулярка аж сам зачервонів ся від радощів.

Мати коли почула, що її доньку хочуть взяти, зірвала ся з місця і своїм тілом стала закривати свою дитину, готова боронити її як львиця, однак нервове напруженє було дуже сильне і вона також упала — як мертва, на руки своїх слуг. Не стратила присутности духа стара бабуня, мати дідича і вона звернула ся до козаків з такими словами:

— Послухайте мене, ласкаві, панове, з певностю ви також маєте свої рідні семї, маєте сестри... — сльози не давали її говорити — не вже ви не відчуєте, що значить розлучити матір з донькою? Ви є молоді і повинні мати шляхотні почуваня... Я звертаюсь до ваших чутів...

— То все дуже добре! Але ми не числимо ся тепер з нашими почутями, а також і вашими невигідностями. Нам потрібні гроші для веденя революційної роботи.

А ваша внучка буде для нас доброю запорукою, що ми дістанемо недостаючу суму грошей. А зрештою, скажу Вам, що ми навіть не повинні мати жадних милосердних чутів, бо ми занадто богато стратили. Коли-б ви знали також, що значить мати родину і не бути з нею, мати певне положенє і стратити його. Чи ви знаєте, що то значить жити з дня на день, очікуючи кождої хвили стратити життя. Чи ви знаєте, що значить плакати сльозами того забитого народу, котрого звичайно ви називаєте хлопським, мужицьким, з котрого дерете ви послідню шкіру, котрій кілько вже віків провадить своє нудне життя в дурманї, несвідомости і темноті! Знайте-ж, що люде, котрі для щастя сего народу, забули про ті шляхотні чутя, о котрих ви нам сказали, так красно хвилину передтим. Нам треба грошей для веденя народної роботи і ми їх мусїмо дістати. То все даремні слова.

Я від свого твердого постановленя взяти вашу внучку, як заклад, не відступлю, — скінчив Пугач.

— Я обіцяю вам віддати решту гроший в протязі двох днів. Обіцяю се зробити не повідомляючи ані поліцію, ані стражників, зробити все потаємно, — сказав дідич.

— А яку ми можемо мати запоруку на се? — спитав Пугач.

— Я даю вам «слово чести»!

— «Слово чести» — а чи не сказали ви, пане, недавно до нас, що се «мала порука»? Коли ви сумнівали ся в нашім слові, ми сумніваємо ся в вашім. Доньку я вашу всеж таки возьму!

— Боже! ви і себе і її загубите, вона вас звяже в подорожі, вона є женщина, вона не може зносити то, що ви. А зрештою тоді я буду змушений сповістити поліцію, і вас зловлять.

— Се наше діло! — зимно відповів Пугач.

— Дорогі, панове, — звернула ся знова до козаків стара бабуня — пожалійте хоч мою старість, хотяй ради ваших «великих ідей», за для загубленої долі і страченої родини і вашого щастя не робіть сього! Вона не знесе сього, вона умре, а заразом ви погубите і її маму і мене стару. Благаю вас. Я стану навколішки...

— Успокойте ся, пані-матко, сказав Пугач, трохи змішаний — не позволяючи її стати на коліна.

— Возьміть від мене все: золото, перли, всю мою коштовність, в ній будете мати більше, як ту суму, що ви жадаєте.

— Ми не беремо нічого, за винятком гроший і збруї. Зрештою заждіть хвилину — ми порадимо ся, що зробити з вами і поступимо згідливо з нашою партійною справою і можливою чемностю і чесностю відносно вас. Тим часом в иншім кутку вела ся досить жвава і цікава бесіда межи Гулярькою і «перепудженою» панночкою.

— Ви не боїте ся нічого — говорила панна — які ви відважні, то мусить бути дуже страшно сподівати ся кождої хвилі смерти.

— Єрунда! — відповідав Гулярка все залежить від призвичаєня: і до смерти можна призвичаїти ся, особливо тоді, коли ціле щастє твого народа залежить від твого поступованя і роботи. Подумайте, дорога паннунцю, — агітував її Гулярка: — про наш бідний народ! Що він має! Зе млі — нема, шкіл на рідній мові також нема, найменше проміне самосвідомости убиває російський уряд тюрмами, нагаями та шибеницями... Ціле право і свобода народа лежить в глузованю земського начальника, пристава та ісправника, котрі озброєною силою козаків, інчушів та стражників «усмиряють» його.

Крім того його духовну темноту не розсіває навіть і священство — навідворіть ще більше затуманює! Піп — се є чорний жандарм «само державія», котрий, як навук виписає всяку духовну роботу і свідомість в

людських душах і лапає нещасні жертви темноти в своє павутинє і підбурюєїх на погроми, хуліґанство і розбишацтво, а сам пє кров наживи з їх глупого і забобонного житя. В бідного селянина нема навіть потіхи і віри в «боже милосердіє», бо сам бог малюєть ся, як найгірший деспот і тиран, а загробове житє рисуєть ся в ще гірших фарбах, як сучасна дійсність.

Нема і для інтелігенції також свободи, кожда вільна думка параліжуєтьcя урядом, а така відважна одиниця, що пробує бороти ся скоро знайде себе в тюрмі, або на широкім шляху, що веде на Сибір... а часом навіть і на мотузку!

Всїх дусить ненавистне ярмо абсолютизму і чуже пановане над нами.

— Се є правда! — сказала панночка замислено: — селянинови живеться дуже тяжко. Обовязком є кождого чесного серця помочи йому. Я давно вже говорила свому татови, що піду на медицинські курси, а потім, як земський лікар, буду помагати народови в нашій околиці, однак тато не позволяє, але тепер я мушу таки піти, най що хоче робить — я всеж піду! — рішучо заявила Гуляркови молода панна.

— Перепрошаю, паннунцю, звернув ся Пугач, лагідно усміхаючись: він чув цілу їх розмову: — ви не можете нічого думати, керувати самі собою, бо ви в нас в полоні — і все від нас залежить.

— Ви думаєте, що я вас тепер бою ся — сказала панночка, скоса глянувши своїм чарівним поглядом на Гулярку: — ані крихіточки! Єсли хочете менє взяти — то беріть, однак стережіть мене добре — бо втічу.

— Доню! Господь з тобою, що ти плетеш — говорила зляканим голосом її мати.

— А що єсли за віртового до вас поставлю я Гулярку, що тоді?

— І від нього втічу — говорила трохи зачервонівши панна.

— А знаєте, що тому належить по наших козацьких законах, хто не встереже полоненого?

— А що?

— Смерть!

— Ой, лишечко! Так я не втічу, або... — свавільно зірвало ся з її уст.

— Ха, ха, ха!... — або втічете в двох і підете на медицину! — засміяв ся Пугач.

— Засміяли ся і козаки, навіть на устах переляканих родичів зявила ся усмішка. Тільки слуги здивовано гляділи то на одних, то на других — начеб се була якась «кумедія», що зараз закінчить ся сміхом, і всі поскидають свої маски і стануть «добрими знайомими».

— Отож ви не возьмете моєї доні — з надією в голосі питала мати.

— Не беріть паннунці — просячим голосом заговорила челядниця: — вони такі добрі завше були до нас, вони нас грамоти вчили...

— Пугач задумав ся...

— Отож ви обіцяєте в протязі двох днів доручити нам решту недостаючих гроший?

— Обіцяю. Даю слово — сказав дідич.

— Добре! запорукою сього най буде також і невинність вашої доні з шляхотною душею і її добрі заміри, а також і просьба вашої челядниці, бо своїми устами вона виказала добре серце народа, а желанє і радість нашого народа се є закон для нас.

По двох днях до вас прийде наш післанець, котрому ви і доручите гроші, єсли ви нас зрадите або затримаєте його і не дасьте гроший, то все ваше майно піде з полумнем, а ви самі будете убиті. Нігде не заховаєте ся від нас, пімстяча рука нашої «боєвої організації» знайде вас скрізь.

Товариші, чи пристаєте ви на моє рішенє?

— Згоджуємо ся — відповіли козаки в один голос.

— Дякую я вам, мої рідні, що ви зіставляєте мою внучку, що не роздерли ви серця матері, най Господь надгородить вас.

— Не дякуйте, пані-матко, ми не хотіли вашу внучку брати з тої причини, що небезпечно взяти таку кралю; вона би нам всіх козаків перепсула своєю красою — говорив Пугач, поглядаючи на зачервонівшого Гулярку. — Ну, панове, час і до дому!

— Чи не будете так ласкаві, добродію, — раптово звернувся Довганенко до дідича: — пожалувати козакам по шклянці меду, говорять, що шляхотний мід дуже добрий!

Пугач здивовано подивив ся на нього, однак нічого не відповів.

— Прошу, прошу! стурбовано і по гостинному говорив ділич. — але хто сходить до пивниці?

—О, ми свому поможемо: най піде ваш челядник в супроводі наших вартових.

По хвилі принесли меду.

Довганенко наляв склянку і проголосив тост за здоровлє молодої панночки, за її ідейні думки помочи бідному народови. Далі він говорив, що єсли вже і серед шляхти на Україні починає серце бити ся любовю до бідного народу, то вже видно прийшов кінець абсолютизмови і неволі Украніи.

— Най жиє, най жиє ідейна панночка — гукнули козаки і випили разом доброго старого меду.

Пугач усміхнув ся...

— А тепер, шановне панство, просимо вас дати нам слово чести, що всі наші услівя будуть виконані і що ви не повідомите поліцію про се зараз.

— Даємо слово!

— А тепер бувайте здорові. І козаки ввічливо вклонившись, один за другим повиходили з покоїв. Послідним вийшов Гулярка. Він зітхнув і подав руку панночці, котра стиснула її міцно.

— До побаченя!

— Прощайте!...

Гулярка подивився, а в неї текли сльози...

АКОРДИ НОЧІ.

Таємниче світло місяця синявим, лагідним освітленем обхопило надбережні околиці. Чаруючі тіни бігали великанськими постатями по обмежаню. Купаючись в филях Дніпра носилися смутки, як нехрещені діти традицій. Була мертва тишина... Серед сего сконаня ночі, дзвеня чили тс... тс... тс... брязкотіла мовчанка. Все можна було почути ,але скрізь не було житя. Се був цвинтар тліня. Очерети на лівім березі Дніпра замовкли в німій покорі чи страху перед чимсь, що ставало все ясніший і дусило мозок в якійсь незрозумілій гадці.

Було се боязливе відорванє душі від тіла і хованє в темноті. Місяць з блідого став робитися брудно-червоним. Все стало нищитися і мізерніти під блеском сего страшного, кровавого місяця. Ще скорше замелькотіли тіни, котрі стали збиратися в громади і своїми легкими тілами — закривали землю, тиснячись своїми проклятими душами... Ау!... ха, ха, ха!... — зазвучав божевільний регіт пугача і тяжким злетом піднявся він на галузку верби, яка схилилася над чорною водою Дніпра. — Гу, гу, гу! — здалека почувся гудок пароплава і скоро зявився його сілцет з блискучими, червоними огнями ліхтарів, які світилися на його передній части і коло штурвала.

З ляскотінем, свистом і жалібним завиванем, наче би плачучи, розбігалися филі в обі сторони і білою піною, яка блестіла під проміннями місяця, штовхали одна другу і бігли на берег...

Поважно, з тяжким віддихом і зітханєм плився пароплав вверх проти течії Дніпра.

Червоно-білі сторони його покрилися краплями мутного поту...

Гуркіт і рух незнайомі сему місцю розполохав «тіни» — і вони швидше замелькотіли в повітрю... глухо і таємно стало навколо, а жовто-червоні проміня місяця декоровали самітність сего закутку. З десяток пугачів вилетіло з густих корчів і полохливо розлетілися на всі сторони; качки закричали злякано, зірвалися з води і десь зникли в очеретах.

Тишина ночі ожила на хвилину і штучне зітханє зірвалося з нежитя...

На пароплаві стояла постать. Смагляве, сміле обличе відважно виглядало з під кашкету матроського фасону, блискучі очі поринали в безграні надземного світа, блукаючи в етері і носячи на крилах мрій в небутю, штучно оживляючи їх... Він був одягнений в матроську пелерину, котра легонько розвивалася в повітрю.

Се був механік пароплава.

Він був молодий, хотяй обшукуюче світло і якесь нервове мученє старило його.

Він оперся коло борту пароплава.

— Фі!... яка убійча панорама сего місця. Якась дивна ніч. Наче цвинтар з отвореними гробами розлягся навколо. Се дражливе світло місяця наче спорить з мутним і слабоньким блеском звізд. Сі филі з сріблясто-чорною поверхнею, наче би покривало на трумні мерця... Якось не натурально тихо тут. Наче би смерть пронеслася над всім і лишила свій слід, свої барви, — а забрала житє...

Де ми знаходимося тепер? Я не пізнаю сего місця. Як воно називається? — спитав він проходячого мимо його штурмана.

— «Мертвий Байрак» — відповів той.

— Ся назва відповідає сему місцю — подумав він. — Неприємно в мене на душі чогось... О, се моя проклята хороба! Моє вражінє, мої нерви...

В мене знова спомини минулого... Для чого?... Вже кілька разів я змушував себе залишити сі думки, але все то було надаремно. Все минуле іде поперед очі, і щось стискає серце...

Я вже рішив розпочати нове житє... Я маю право на се! Чим я

обовязаний «їм»?... Я все віддав, що міг, але без наслідку... Невже я не маю права на власне житє? Хто заборонив мені се? Ідея? Га? Але що значить ідея з житєм любови — моїм власним?... Ідеї проходять, міняють, міняються, зраджуються, — а житє?... житє розвивається, росте, міцніє — о житє одно, а ідей много — треба уміти прожити се житє...

Та хиба я «там» жив для ідеї, а взагалі чи «ми» так звані «борці» живемо для ідеї? Ми живемо, бо нам приємно так жити: ми в стратах, невигідностях і навіть смерти знаходимо свою приємність, от так, як піяк в горівці...

На що маскувати свій грубий еґоїзм в альтруїстичні пориви — я працював і боровся, бо мені було приємно. — Страти... Правда, вони тяжкі були, але навіть в стратах я мав свою приємність...

О!... досить!... на що я думаю... Я не хочу думати про минуле! Не хочу!... А де тепер вона, мій дійсний керманич житя! Що вона робить? Пів року вже пройшло, як я бачив її... Бідне дівча! Що винесла, що витерпіла вона за той час в дома... Невже не мали ми права? Хиба не можна використати той час, коли хвилі житя майже пораховані? Хиба не сміємо ми завойувати для себе хвилеве щастє? Бажали ви житя, отже і жили... А чи довго? Щастє ніколи не може бути довге, воно не вічне, воно — блискавиця, яка сліпить і лякає... І ми жили: безумовно, пристрастно жили... В якійсь аґонії любовній пролітали хвилі щастя. Конали в приємностях і страху... і час було кінчити: її стерегли родичі, а мене «шукали». Втікати час вже був — і ми розлучилися. — Що сталося з нею, я не знаю — на мене полювали — крок за кроком. Скажене то було польованє людий за чоловіком. Се за ідею, кажуть! Яке се дурне! Я за ідею втікав, вони за свою ідею за мною гналися...

О!... Я хочу бути вільним, свобідним, не звязаним жадним обовязком!!! Не хочу бути рабом ідеї! Я хочу мати мою індівідуальну свобідну волю. — Я хочу жити — і більше нічого...

Житє, житє! воно таке красне, милеє любе — се може зрозуміти тілько той, хто сподіється його стратити кождої хвилі...

Я революціонер!...

Але як хибно ви розумієте мене. Правда, я боровся за «народ», але тому, що мені було приємно се робити. — Се так приємно наводити страх на масу, на дике стадо — на товпу; а ще ліпше бавитися в смерть...

Ще трохи такого житя — і нерви мої не видержали би... і я — збожеволів би.

Знова спомини... мене дусять тіни... хиба я винен?... Що? — були трупи... Де смерть — там родиться житє.

Він застановився, майже упав на лавку, що була близько його, смертельна блідість покрила його лице, лице трупа з фосфоричним блеском очима, що зловіщо дивилися з під чорних бров, на його лиці видбивався жаль, журба і мука...

— Ох!... як се тяжко!... Се було недавно. Як сміло я кидався в море житя, повний сил і відваги, з горячою вірою в народ і його будучність. Свята ідея його освободженя, його розцвіт і сила — се було сонцем мого житя. Я стремів до того сонця, огонь горів в моїх грудях, на вівтар до него я поніс свою силу, енергію і молодість. В здорову масу, здоровий дух поніс. Нічого для мене, крім него не істнувало. Він був моїм богом, моєю вірою. Я пожертвував всім — моєю карієрою, будучностію і навіть власне житє віддав не роздумуючи...

Лишив свою родину в тяжкій розпуці — пішов до него.

І щож — він не зрозумів мене. Він радо брав, але не міг здобути. Коли йому даєш, він лиже руки, як пес іде за тобою — колиж він поніс на собі жертви... тоді він стратив віру і розігнав всіх тих, котрі прийшли служити йому, він продав тих, що жертвували йому своїм житєм. О, все то минуле, то довгий і страшний сон...

Однак я люблю його, люблю, як мати любить свого убийника-сина. Неможна полишити його на безвістній дорозі, без провідника, лишити сю велику дитину.

Та вже сил нема... я стратив силу і віру у все...

Знеможений він замовчав на хвилю. Думав якусь тревожну думу. — Любов! се одно, що може воскресити мою душу, натхнути серце на відважні вчинки, а в кров встрикнути новий запас енергії. Коли в ніг її зложу я свої смутки, болі... з грудий її зірву я цвіти надії і віри — тоді з подвійною піду я силою до сего велитня і вічного раба — піду до сего звіра-чоловіка, піду до сеї любої дитини, до ката і героя великих вчинків — в народ: там згою я свої тяжкі рани.

Очі його блестіли, лице в екстазі віри сіяло, як зірниці, а сам він завмер дивлячись в безвість...

В сю хвилю зявилася нова постать жінки. Проникливо вона ди-

вилася на него. Він чи не він? — шептали її уста: — мої чутя мене ніколи не обманять — се він.

Вона рішучо пішла до него.

— Ти не пізнаєш мене, Владо?

Він задрожав і раптом звернувся до неї і відступив здивований назад. — «Се ти, Надю! ти жива, я чув»...

— Що? вмерла! — се правда. — Я була трупом без віри і надії і конала своє мізерне житє, але колись я була живою, щасливою і молодою, та тілько і тепер в мене будиться житє: тебе я бачу знова...

— Дивна стріча... Куди ти ідеш? — спитав він її.

— Куди? скрізь і нікуди: тебе шукала я. Тепер знайшла, піду з тобою... Ти мусиш віддати мені моє житє, або я тебе захолоджу своїм не житєм.

— Чого ти хочеш?

— Любови твоєї...

— Тобі я дав її колись, хиба ти вже забула ті хвилі щастя?... Тепер я сам не маю... Я шукаю...

— В другої?

— Так! В ній!

— Ти підеш до тої, що розлучила нас?

— До неї.

—Вона тобі не дасть житя.

— Вона поверне мені віру, надію і любов.

— Вона не верне тобі нічого.

— Я мушу жити, я хочу жити...

— А я хиба не хочу? Я також хочу вернути своє житє: — тебе вернути!

— Се неможливе! Труп трупови не дасть житя.

— О, ні! послухай мене, мій любий: — В моїх грудях цілий вулькан житя, він не загас, він тілько замкнений... Прийди до мене, мій дорогий, коханий, він знова пристрастію закипить, він спалить тебе, він навіть мертвого розбудить... Я дам тобі доволі щастя, страсти. Прийди, прийди, тебе я шукала.

— Мені страсти не треба. Я мав її досить, я віри хочу!

— Я віру дам тобі.

— В що? в натуру, пристрасть? Сего не треба вже мені.

— Чому ранійше ти задоволявся сим?

— Тоді я вірив, я шукав огня.

— Я буду пестити тебе, як дитину, мягкими поцілунками заколишу тебе коло своїх грудий, теплом свого тіла у загрію тебе... В своїх жилах сильнійше заграє кров. Молитися буду до тебе... Не дам ні вітру смутків, ні гурагану думок навівати на тебе тугу. Я груди роздеру свої і бюче серце вложу в твоє застигле...

— Я не люблю тебе — сказав він зимно вяло: — я не можу любити двох...

— Ох! не люби: але позволь мені тебе любити, бути з тобою...

— А як я піду до другої, сказав сміючись він — і ти підеш?

— Її вже нема... — зірвалося з її уст.

— Що кажеш ти? — кого нема?...

— Вона вмерла...

— Неправда се! Кажи, що се неправда! — говорив він, лапаючи її в свої міцні руки.

— Вона вмерла! Розлучниця не може жити — зловіщо говорила вона.

— Ти убила її? Кажи мені: кінець тобі зараз тут буде — говорив він душачи її в своїх руках.

— Ні вона сама себе згубила.

— Твої були прокляті ради, ти уроїла в її душу відчай — о! знаю я тебе гадюко!...

— О, ні! Я тілько розказала про себе, про других.. жертви твоєї пристрасти... ти маєш їх досить на свому сумліню...

— Змія проклята! тяжко дихаючи прошопотів він.

—Оповіла я її про муки родженя, про ганьбу, про сором, про горе родичів...

— Мовчи, убийця!...

— То з гнівом, то з ненавистію, то з болем, то з відчаянєм слухала вона про жертви твоєї страсти.

— О, діяволе! Будь ти проклята на віки!

— Вона струїлася...

— Що зробила ти? На що убила ти невинне сотворінє?

— А я хиба була не невинною, коли ти любив мене?

— Геть! від мене!...

— Я не піду від тебе: я рада, що тебе зустріла. Розлучниця вже не стане мені на дорозі: ти мій тепер!

— О, се неправда! Вона не вмерла!...

— Будь певний — її нема вже на сему світі. Коли вона конала, то я порадила її випити ще більше отруї... Вона вмерла. Бери мене для своєї пристрасти — тобі не жаль її, тобі себе жаль: ти мріяв о небі приємностий з нею, а тут не стало її... Ти завівся на сім...

— Геть від мене! Убю тебе!

— Убий, убий! Як приємно вмерти від тебе: мені так хочеться вмерти за тебе або від тебе.

— Сего не діждеться: ти мусиш жити.

— З тобою! О, дякую тобі мій милий, любий Владо! Возьми свою рабу, що хоч роби: вона твоя...

— Тебе взяти? Проч іди від мене, убийниця! Ох, як тяжко мені, яка розпука огортає, яке відчаяне гризе мою істоту. Ціла руїна — житє моє. Розбито все!... Тепер я дійсний труп. Я чую, що леденіє в жилах моїх кров і серце стає-мертвіє...

— Милий, любий мій! Возьми свою Надю, Надію, як ти кликав мене колись. Вона все зробить для тебе — ти піль і щастє її.

Вона тебе пробудить знова до житя і дасть тобі віру і надію і любов...

— Лиши мене!

— Ніколи! тепер я твоя тінь...

Віддай мені моє страчене житє, віддай дівоцтво, віддай глубоку віру в ідеали — тоді лишу я тебе.

— Я сам нічого сего не маю.

— Так я лишуся з тобою... Мій милий поцілуй мене! Я хочу ласк, любощів і щастя. Дай мені їх много, много... я так чекала на тебе, шукала... дай...

—Ти збожеволіла!... Ти — убийця мого щастя, ти — руїна мого житя, ти — хочеш від мене ласки?...

— Так! хочу, хочу... Ти мій тепер!

Вона кинулася до него в обійми, він відштовхнув її. Вона впала. Очі в него блестіли як в звіра, біла піна виступила з його уст, він дико озирався навколо...

Поволі, з болем вона піднялася. Певним, рішучим зором вона по-

дивилася на него. Видно було, як боролися в неї чувства любови з гордостію. Нарешті вона знова кинулася до него, з більшою ще завзятостію і пристрастію:

— Але всеж я твоя. Нігде не скриєшся ти від мене. Я люблю тебе — возьми або убий!

— Послухай же мене — сказав він більше спокійно: В мене було все... я був як цар вселенної — я любив. Убитий горем, зневірством з відчаянєм, я пішов шукати відпочинку на грудях в любої... Мене гнітили смутки, спомини, тіни... Переслідували вони мене гірше, як вороги. Я думав відпочати, а ти убила мій відпочинок...

Він застановився, нервовий дрож перейшов по його тілі, очі заблищали безумством, рішучостію чогось що мало статися...

— Житє для мене — сказав він смерть, а смерть — житє: буду з нею. Тут тінь моя — се ти, а там — вона...

— Прощай гадюко...

Він кинувся в филі... Роздався плеск води. З скаженим реготом, як блискавка метнулася вона за ним з криком:

— І там тебе не покину, не дам розлучниці бути з тобою...

— І знова плескіт... і друге тіло сховалося в филях... Все зникло, затихло.

— Чоловік в воді, хтось впав в воду — роздалися голоси на пароплаві. — Та було за пізно: не було жадного сліду. Тілько старий керманич сказав: Що року тут топляться! Се — таке місце прокляте!... Він перехрестився.

Все затихло...

Тілько жовта ніч декоровалася білим саваном филь, що билися одна з другою білою піною, там де дві жертви «поступу» знайшли спокій.

Тихо, тихо стало. Тілько десь під лісом голосно реготався пугач, та жалібно скігліли чайки.

Перекотиполе.

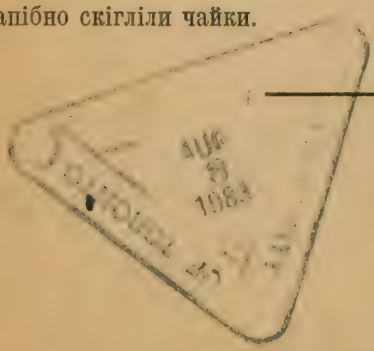

Книгарня Видавничо-Друкарської Спілки "УКРАЇНА"

поручає свої власні і чужі видавництва:

НАРЕЧЕНА — оповіданє, переклад з російської мови 15
НІЧОГО НЕ БУЛО — оповіданє, переклад з російської мови 15
БОРОТЬБА О СОНЦЕ 5
РОБІТНИЧІ ПІСНІ 10
ФІЛЬОСОФІЯ ШТУКИ 50
КИЇВ — календар на рік 1918 з портретами наших героїв містить дуже гарні оповіданя і инші поучаючі річи 50
ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ — написав М. Грушевський, том І-ший .. $1.50
КОБЗАР — в двох томах 2.00
КОБЗАР — в двох томах в оправі 3.00
РАЙ І ПОСТУП — написав проф. М. Драгоманів 45
В ТУМАНІ — оповіданє з старинних часів 20
ДВІ МОГИЛІ — оповіданє з сибірського
ЖИТЕЛІ МАРСА 10
ЯК ЖИВ УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД 15
ПРО ПОЛОВІ СПРАВИ 30

—o—

Пишіть на адресу:

"UKRAINA"

2152 W. Chicago Ave. Chicago, Ill.

—o—

Гроші посилайте враз з замовленєм.
Замовляючий книжки на суму низше одного доляра платить сам почтову пересилку.

Екстра, екстра
Штіфе Іване
Екстра всі парафіяне!

Бо хто хоче насміятись
Мусить міцно вперезатись
І то шнурком новов модов
Старокрайським головодом.

«Але чому? Ну, вгадайте
Везу « О С У «, замовляйте
Буде сміху, буде шутки
До нестями, до роспуки.

Бо « О С А «, то друг і мати
Буде смуток з хати гнати
За доляра цілий рік
Аж вас розболить живіт!

Хто пришле цілу-річну передплату на часопись "ОСА", той дістане даром за 50с книжок.

"OSA" Publishing Co.

1926 West Huron Street

Chicago, Ill., U. S. A.

SUBSTITU

Location .....

No. of Copies .....

Binding .....